

OBSERVATIONES

AD LIBRUM

DE OFFICIIS ECCLESIASTICIS.

88 (1) *Domino vere sancto, et meritis honorando*, **A** *Maurilio*. Operis æri statim ex inscriptione deprehenditur. Cum enim Joannes noster Abrincensis infulus ante annum Christi 1061 non inierit, ut superius observavimus, Maurilius autem in pontificatu annum 1067 haud excesserit, extra dubium est librum qui superstisti dicatus est, intra illius septennii tempus scriptum fuisse. De Maurilio notæ sanctitatis antistite (qui primarium Deiparæ templum perfecit et dicavit) præter ea quæ exstant apud vulgatos auctores, Guillelmum Pictavinum in gestis Guillelmi ducis, Willelmum Gemeticensem l. vii Hist. Norman., c. 24 et 38; Ordericum Vitalem eccles. Hist. l. iv et v, Willelmum Malmesburiensem De gestis regum Angl. lib. iii, et alios, consulenda sunt gesta archiepiscoporum Rotomagensium ex ms. codice eburneo ecclesiæ metropolitanæ; quibus, quod hac parte prolixiora sint, omiſsis, duo notatu digna huic loco inseruisse non pigeat. 1. In antiquo libro pontificali ejusdem ecclesiæ formulam exstare professionis fidei de veritate carnis et sanguinis Christi in Eucharistia contra Berengarium ejusque successores in concilio provinciali, *præsidente huic sanctæ sedi* (verba sunt formulæ) *venerabilis memoriæ Maurilio*, latam, quam integram hic describere supervacaneum duximus, quod religiosissimi D. archiepiscopi beneficio, una cum doctissimis ejus scriptis in lucem jam prodierit. **89** 2. Locum illum, qui Maurilii primum, deinde Guillelmi cardinalis de Stotevilla, sepulcro quondam illustris, nunc mutata rerum facie vacuus in navi basilicæ visitur, clero Rotomagensi semper venerationi fuisse, hacque de causa solere statis diebus thurificari. Ejus autem rei ratio non modo ex antistitis sanctitate petenda est, cujus ille tantam posteris opinionem reliquit, ut locus is vulgo *S. Maurilii tumba* diceretur: verum etiam ex antiqua traditione, qua sibi persuasum habuere majores nostri altare maximum antiquitus ibidem fuisse constitutum, ut aperte indicant litteræ canonicorum Rotomagensium ad eundem cardinalem, quarum exemplar in ecclesiæ scriniis asservatur. **JOANNES PRÆVOST.**

(2) *Sanctæ Rotomagensis ecclesiæ*. Familiaris religionis antiquitati loquendi modus, cujus tot exempla passim occurrunt in sacrarum ædium monumentis, maxime vero domesticis, ut cæcutire videantur in meridie qui id improbent aut nesciant. Ne longius evagemur, hujus veritatis testes omni exceptione

A majores proferri possunt, Carolus Calvus Francorum rex in diplomate pro rebus ejusdem ecclesiæ: *Riculfus venerabilis Rotomagensis archiepiscopus detulit serenitati nostræ præceptum avi nostri divæ memoriæ domni imperatoris Karoli, in quo continebatur, quod ad petitionem sanctæ recordationis domni archiepiscopi Remigii prædecessoris sui quasdam villas viris sanctæ suæ metropolis ecclesiæ Rotomagensis canonicis in aula S. Mariæ Domino deservientibus, etc., delegasset*. Ricardus Normanniæ dux in charta pro monasterio Fiscannensi: *Accitis totius nostræ diæcesis episcopis, Roberto scilicet sanctæ Rotomagensis ecclesiæ archiepiscopo, necnon et Radulfo sanctæ Bajocensis ecclesiæ præsule, etc.* Robertus Normanniæ dux cognomento magnificus, et Robertus Rotomagensis archiepiscopus in charta de rebus ejusdem ecclesiæ: *Placuit nobis res sanctæ ecclesiæ Rotomagensis, quæ capitalis et metropolis est regni nostri, etc., confirmare*. Philippus I Francorum rex in diplomate archivi archiepiscopalis dato anno Christi 1091: *Concedo abbatiam S. Mellonis de Pontisara domno Willelmo Rotomagensi archiepiscopo, et omnibus successoribus suis, et dono in feodum, ut eam de me et successoribus meis perpetuo teneant ad honorem et exaltationem sanctæ Rotomagensis ecclesiæ*. Ludovicus XII rex in litteris concessionis duorum modiorum salis in gratiam canonicorum Rotomagensium datis Blasiis anno Christi 1506: *His denique temporibus huic sanctæ ecclesiæ Rotomagensi præest, volente Deo creatore, Georgius de Ambasia noster consanguineus carissimus, sanctæ sedis apostolicæ et Romanæ ecclesiæ cardinalis, legatusque de latere nobis probatissimus, nostrique imperii patricius et consiliarius fidelissimus*. **PR.**

(3) *Joannes Abrincacensis*. Sic Bajocacensis, et Parisiacensis, pro Bajocensi et Parisiensi passim ejus ævi scriptoribus. Rectius forte Abrincacensis, ut apud Ordericum ecclesiast. hist. lib. iii, iv, viii et xii. Porro de Joanne, præter testimonia superius ad librum allata vide eundem Ordericum lib. iv et v, et Matthæum West monasteriensem ad annum Christi 1075 et 1079, quibus adderem anonymum S. Audoeni monachum, nisi Joanni parum æquus videretur. **PR.**

(4) *Postquam de metropolitana sede stillare videbimus*. Concilium Rotomagensis celebratum sub **D** Waltero de Constantiis archiepiscopo A. C. juxta veterem Galliæ calculum 1189, 3 idus Februarii can. 1: *Antiquorum Patrum nostrorum testigiis*

adhærentes in primis decernimus, ut omnes suffraganeæ ecclesiæ nostræ in legendo et psallendo usum hujus sacrosanctæ ecclesiæ metropolitanæ imitentur. Pa.

(5) Item concilium oletanum xi. can. 3.

Juxta Carthaginense concilium. Quartum scilicet, can. 44 et 45, quorum alter ad tonsuram, alter ad habitum pertinet. Prioris mentem ne quis suo arbitrio interpretaretur, placuit concilio iv Toletano tonsuræ formam disertis verbis ita præscribere can. 41: *Omnes clerici, vel lectores sicut levitæ et sacerdotes, detonso superius toto capite, inferius solam circuli coronam relinquunt: non sicut hucusque in Galliciæ partibus facere lectores videntur, qui prolixis, ut laici, comis, in solo capitis apice modicum circum tondent. Ritus enim iste in Hispania hucusque hæreticorum fuit. Unde oportet ut pro amputando ecclesiæ scandalo, hoc signum dedecoris auferatur, et una sit tonsura, ver habitus, sicut totius Hispaniæ est usus. Qui autem hoc non custodierit, fidei catholicæ reus erit.* Astipulatur huic instituto omnium fere locorum et temporum consensus, 91 ut mirum non sit, si tam severe in ejus contemptores ecclesiasticæ leges animadverterint. Testantur id antiqua provinciæ nostræ decreta, atque in primis concilium Rotomagense sub Waltero can. 5: *Sacerdotes et clerici coronas habeant patulas et decentem crinium circumferentiam. Istius constitutionis transgressores ab ecclesiasticis beneficiis suspendantur. Qui vero beneficia non habuerint, et ita comam nutrierint, privilegio careant clericali.* Præcepta nova Petri de Colle-medio archiepiscopi, qui sedere cœpit anno Christi 1237: *Cum in tonsura et maxime habitu differre debeant a laicis sacerdotes, in quibus plures invenimus istis temporibus delinquentes, præcipimus quod omnes coronam magnam habeant, et tonsuram altam et bene rotundam. Et qui in his de cætero inveniuntur culpabiles, gravius puniuntur.* Concilium apud Pontem-Audomari habitum anno Christi 1267. [sedente archiepiscopo O lone Rigaltio], clericos, etiam uxoratos, ad deferendum tonsuram et habitum clerico congruentem trinis monitionibus adigi præcepit, et addit: *Denique si post præmissas monitiones aliqui clerici in apostasia tonsuræ et habitus permanserint et contingat quod pro suis excessibus a secularibus iudicibus capiantur, in criminibus comprehensi; non præcipimus eos per censuras ecclesiasticas liberari.* Eadem fere sanxit concilium aliud ibidem anno Christi 1279 (*Collect. conciliorum Rotomag.*, pag. 276) celebratum. Tepescente demum disciplina, canonici Rotomagenses in capitulo generali anno Christi 1311 hæc de tonsura et habitu statuerunt: *Ut quanto ecclesia nostra cæteras nobilitate præcellit, sic ejus ecclesiastici servitores majori honestate a cæteris distinguantur: statuimus ut universi canonici, capellani, et clerici chori nostri tonsuram amodo deferant congruentem, in quantitate fere similem tonsuræ puerorum de altari, a quibus circa hoc antiquæ consuetudinis servatur honestas. Nec quaquam prædictorum amodo consultos deferat so-*

culares. Item statuimus, quod quicumque ad missam, evangelium et epistolam, in tabula scriptus fuerit, tonsuram ac barbam se radi faciat: alioquin in officio suo nequeat ad altare, donec rarus fuerit, ministrare: decernentes ut hoc statutum, et omnia alia edita in hoc capitulo generali, inter illa statuta numerentur, quæ quilibet canonicus in sua receptione jurat servare. Plura de tonsura Isidori De ecclesiast. offic. 92 lib. ii, cap. 4; Albinus Flaccus Alcuivus, lib. De div. offic.; Amalarius item De ecclesiast. offic., lib. ii, cap. 5; Rabanus Maurus De institut. clericorum lib. i, cap. 3; Rupertus abbas Tuitiensis De div. offic., lib. iii, cap. 25; concilium Agathense can. 20; Stephanus II papa in responsis in Carisiaco villa ad annum Christi 754, can. 18; concilium Aquisgranense A. C. 816, lib. i, qui est de institutione canonicorum, cap. 1; Coyacense anno Christi 1050; West-monasteriense anno Christi 1175; Eboracense anno Christi 1195; Oxoniense anno Christi 1222; Londinense anno Christi 1237; Ravenn. i, anno Christi 1286, rubr. 3; Ravenn. iii, anno Christi 1314, rubr. 10; Ravenn. iv, anno Christi 1317, rubr. 4; ac demum Patrum ætate Rotomagense anno Christi 1581, tit. *De episc. et capit.*, § 7, et ut. *De curat. et aliorum offic.*, § 9, et Remensè anno Christi 1585 tit. *De clericis in gen.*, § 18. Pa.

(6) Variis nec rubeis utantur indumentis. Plurimis conciliorum decretis idem fuit prohibitum. Unde autem heteromallon rubeum in cappis hiemalibus canonicorum sumpserit exordium non liquet, huic enim instituto repugnat.

(7) Quod caput nostrum ex apostolica doctrina in superiori parte radimus. Primis temporibus radere caput minus usitatum fuisse videtur quam tondere, nam S. Hieronymus in caput xliv Ezechielis ait: *Perspicue demonstratur ne rasis capitibus sicut sacerdotes cultoresque Isis et Serapis nos esse debere; hujusque usus moralem rationem offert S. Gregorius lib. ii Pastoralis, cap. 7, et lib. i Regist., ep. 24.* Ex apostolica autem doctrina dicitur descendere, sive quia tonsuram gestamus exemplo S. Petri, ut habet ordo Romanus; isque ita in memoriam Dominicæ passionis attonsus est, ut legitur apud Bedam lib. v Hist., c. 22, sive quia cum Petrus instituit, ut tradunt Gregorius Turonensis lib. i De mirac., cap. 28, concilium Triburiense can. 20, et Gemma animæ lib. i, c. 195.

(8) Per coronam capillorum, quam in inferiori parte portamus. Hinc planum est clericos circum crinium in modum coronæ olim deferre solitos, sicut hodie gestant Franciscani. Idem quoque præcipitur in synodo Ebroicensi a. 1576, cap. 3, de vita et honestate curatorum et aliorum ecclesiasticorum, art. 3, et in Rituali seu Manuali Rotomagensi 93 1651 edito, part. 1, pag. 383, in hunc modum: *Clerici professionis suæ memores Dominicæ coronæ signum in capite religiose deferant ac nunquam dimittant. Qui secus fecerint, tanquam ecclesiasticæ desertores militiæ, sacrarumque canonum contemptores districtæ,*

correctiōni subjaceant, et ab ecclesiasticis conventibus cum dedecore efficiantur; item ut capillorum pars inferior in coronæ speciem præcidatur, ita ut oculi et aures pateant. Ibidem pag. 409.

(9) *Barbam radimus.* De rasura barbæ vide Ordinem Romanum, et Rituale Rotomagense ibidem.

(10) *Quater nocte et die.* Alludit haud dubie ad id quod legimus lib. II Esdræ, c. 9, *Legerunt in volumine legis Domini Dei sui quater in die, et quater constabantur; sed quod psalleretur quater in nocte, neque exstat in Hebraica veritate, neque in editione LXX Interpretum, neque in Latina vulgata.* Quapropter hanc additionem videtur Joannes noster mutuatus ab Amalario lib. IV De ecclesiast. officiis c. 3, eamque Amalarius desumpsisse ex Beda in Esdras, quem ibi laudat.

(11) *Quinque psalmos canimus, sed trina sanctæ Trinitatis glorificatione connectimus.* Per quinque psalmos cum trina glorificatione intellige psalmum: *Deus in nomine*, et quatuor octonaria seu divisiones psalmi: *Beati immaculati*, quas divisiones etiamnum sub duplici glorificatione canimus, cui consonat Gemma animæ lib. II, c. 60 et 61. Quod etiam videtur in Psalterio Rotomagensi anno 1507, in alio itera psalterio Parisiensi anno 1540 apud Franciscum Regnault, in diurnali Lexoviensi anno 1542, in Breviario Parisiensi anno 1557, et in Breviario Abrincensi an. 1592 editis. Fortasse tum temporis in ecclesia Rotomagensi feriales psalmi non recitabantur ad horam primam, ut videtur in Breviariis Parisiensi et Abrincensi supradictis: alioqui non quinque, sed sex essent numerandi.

(12) *Quibus fidem catholicam a B. Athanasio expositam adjicimus.* Symbolum S. Athanasii in Ecclesia Rotomagensi per totum annum, nullo excepto die, olim decantabatur, ut videtur in ordinario ms. ad usum Rotomagensis ecclesiæ, ex bibliotheca clarissimi et eruditissimi viri D. Emerici Bigot; cui etiam consonat Gemma animæ lib. II, c. 59, his verbis: *Fidem, Quicumque vult, quotidie ad primam iterat (ecclesia), 94 quam Athanasius Alexandrinus episcopus rogatu Theodosii imperatoris edidit.* Item in Breviario Rotomagensi anno 1491 edito per totum annum etiam in feriis dicitur. Habetur quoque in Psalterio Rotomagensi an. 1507 et 1586, in Diurnali Lexoviensi anno 1542, in breviario Rotomagensi sub cardinali Carolo Borbonio Rotomagensi archiepiscopo anno 1578 editis, et ut Diurnali Carthusianorum legitur quotidie ad Primam; item in Breviariis Parisiensi et Abrincensi præfatis, quod symbolum D. Franciscus de Harlay I in Breviario Rotomagensi ad Dominicas de tempore rededit.

(13) *Tertiam vero.* Aliam præterea rationem de Tertiarum, Sextarum Nonarumque officiis offert Isidorus De ecclesiast. offic. lib. I, cap. 19. *Horam, inquit, tertiam, sextam, et nonam Daniel et tres pueri supplicationibus devoverunt, scilicet ut ab ortu diei in tempus precationis tres horæ porrectæ Trinitatis nobis reverentiam declararent.* PR.

A (14) *Bis tres psalmos.* Idem hic accipe quod supra, id est, psalmi hujus per octo versus sex divisiones.

(15) *Oratione Dominica, et precibus, et psalmo, MISERERE MEI DEUS, genuflectendo.* Hæc habentur in Breviario Rotomagensi edito anno 1491, in Psalteriis Rotomag. A. 1507 et 1586; in Breviario Rotomagensi anno 1578, in Diurnali Lexoviensi anno 1542, in Breviariis Parisiensi, Abrincensi, Fontebraldensis ordinis an. 1586, et in Diurnali Carthusianorum. Hæc tamen in ecclesia Rotomagensi non servantur, exceptis feriis Adventus, Quadragesimæ, quatuor Temporum et jejunii, in quibus non dicitur psalmus *Miserere*, nisi in Vesperis.

B (16) *Nocturnalia succedunt, in quibus Vesperæ.* Apud antiquos Vesperas ad noctem pertinuisse, et ejus initio recitari solitas constat, imprimis ex S. Hieronymo ad Lætam: *Assuescat, inquit, accensa lucerna reddere sacrificium vespertinum.* Isidorus lib. VII Origin., c. De officiis: *Vespertinum officium est in noctis initio.* Concilium Emeritense can. 2: *Vespertino tempore post lumen oblatum dicitur vespertinum; et innumeris aliis scriptoribus tum Græcicis tum Latinis, apud eminentissimum cardinalem Bonæ De divina psalmodia t. 10, sect. 5. Unde officium vespertinum a concilio Toletano I, can. 9, dictum est lucernarium, a 95 sancto Basilio cap. 29 lib. De Spiritu sancto, lucernaria gratiarum actio; a Cassiano lib. III De institut. renuntiant. c. 3, lucernalis hora. Et licet ante noctem Vesperas agi voluerit sanctus Benedictus c. 41 Regulæ, idque jam suo tempore in usu positum fuisse testetur Amalarius De ordine antiphon. cap. 6, ut ante solis occubitum celebraretur vespertinale officium, illud tamen ad noctis initium quando ad dormitionem accedimus retulit Hugo Victorinus lib. II De offic. ecclesiast., c. 5, etiam Joanne nostro posterior.*

(17) *Hymnus sanctæ Mariæ.* Per hymnum sanctæ Mariæ intellige canticum *Magnificat*: Ita enim apud Amalarium lib. 4, c. 7, de vespertinali synaxi pro eodem cantico usurpatur.

(18) *Incensum super altare offertur.* Sic quoque ibidem Amalarius: *Intendat summus sacerdos qui vicem tenet Aaron in ecclesia, quia debeat incensum offerre Domino super altare; post hoc sequitur hymnus sanctæ Mariæ.* Et Guillelmus Durandus Ration. div. offic. I. V, c. 9, de vespis. Item Rituale Rotomagense anno 1651, p. 1, pag. 392. *Altare juxta consuetudinem ecclesiæ cathedralis turificatur extra missam a celebrante cappa induto, genuflecto, triplici ductu cum osculatione in omni quidem officio, excepto simplici et seriali ad Benedictus et Magnificat; (postea ab acolytho celebrans et chorus) in triplici vero, etiam ad hymnum: Te Deum, ab eodem celebrante, et ante primam lectionem homiliæ a diacono, et in nocte nativitatibus Domini ante octavam etiam et nonam lectionem ab eis qui lecturi sunt, similiter cappa indutis et genuflectis; qui ritus in ecclesia*

cathedrali et quampluribus civitatis Rotomagensis A parochialibus ecclesiis observatur

(19) *Cum oratione Dominica et precibus, exceptis festis.* Ita apud Carthusianos, antiqua Breviaria et Psalteria Rotomagensis ecclesiæ, necnon Lexoviensis, Parisiensis, et Abrincensis. Nunc autem, ut supra monuimus, non dicuntur preces nisi in feriis Adventus, Quadragesimæ et diebus jejunii.

(20) *Quia vero post vespervas.* Ex hoc loco apparet Joannis sæculo Completorium separatim a vespertino officio persolvi consuevisse. Quem sinceræ antiquitatis usum 96 optandum esset in collegiis canonicorum et per urbanos saltem titulos restitui. Pa.

(21) *Hymnum justî Simeonis.* Scilicet canticum *Nunc dimittis*, hymnus enim pro cantico a sacrorum rituum interpretibus aliquando usurpatur, ut supra declaravimus, quod etiam de hymno Zachariæ intelligas.

(22) *Oratione Dominica, et Symbolo et confessione nos munientes.* Exceptis triplicibus, duplicibus, et intra octavas.

(23) *Quam lectio præcedit de exemplis sanctorum Patrum.* Idem habetur in Ordinario Rotomagensi ms. per totam quadragesimam. Ita quoque sanctus Benedictus in Regula cap. 42, quod a monachis sancti Benedicti religiose observatur; legitur enim sive de gestis ipsorum, sive de operibus.

(24) *Media nocte ad confitendum Domino surgere debemus.* Sic S. Hieronymus in epitaphio sanctæ Paulæ: *Mane, hora tertia, sexta, nona: vespere, noctis medio, per ord.nem psalterium cantabant.* Et sanctus Athanasius lib. De virginitate: *Media nocte surgito, et laudato Dominum Deum tuum.* Item sanctus Augustinus serm. 55 de tempore: *Rogo vos, ad vigiliis maturius surgite.* S. Isidorus De ecclesiasticis officiis lib. 1, c. 22 de vigiliis, Radulfus decanus Tungrensis De canonum observantia proposit. 14, alique divinatorum officiorum expositores.

(25) *Adjutorem invocamus; postque hynno dicto.* Significare videtur statim post versum: *Deus in adjutorium*, dici hymnum, et omiti solitum invitorium in officio feriali, cujus usus, si ita tulit, ratio me fugit; scribit enim Durandus Ration. l. v, c. 3, et l. vi, c. 72, non omiti Invitorium, nisi in officio Epiphaniæ, tridui ante Pascha, et officio defunctorum quando funus non est præsens, secutus antiquos de sacris officiis tractatores ordinem Romanum, Alcuinum De Coena Domini, Amalarium l. iv, c. 21, Honorium l. iii, Gem. animæ, c. 88.

(26) *Duodecim psalmos canimus.* Quod observat Ecclesia Rotomagensis in feriis extra tempus paschale. In Dominicis vero diebus duodecim psalmi canuntur in primo nocturno, quorum cuilibet versus: *Gloria Patri* subjungitur, licet apud Joannem nostrum quatuor psalmi una 97 glorificatione copulentur; cui consonat Guill. Durandus Ration. divin. offic. lib. v, c. 3.

(27) *Per officium Matutinale.* Intellige laudes, eo enim nomine: ab officiorum divinatorum expositoribus

A sæpè nuncupatur. *Matutini officium appellant quod vocamus Laudes*, ait Radulfus Tungrensis proposit.

14. Illius tamen vocis apud auctorem nostrum ambigua est significatio, nam in ordine diei Paschæ per officium matutinale nocturnum intelligit. *Matutinale*, inquit, *officium duo cantores cappis induti regant. Invitorium a quatuor, etc. Post matutinæ Laudes*, ubi Laudes ab officio matutinali distinguit; initio autem operis matutinale officium sumit pro Laudibus, illud enim perspicue sejungit a nocturno, et cæteris aliis omnibus horis quas ibi sigillatim recenset: quam acceptionem, quæ omnium maxime propria est judicio eminentissimi cardinalis Bona c. 5 Divin. psalmod., sect. 1, et ad antiquorum mentem accommodata, hoc loco retinet.

B (28) *Cum oratione Dominica et precibus.* Ita et in Ecclesia Rotomagensi ante sexaginta annos id observabatur, ut patet ex Breviariis an. 1491, 1578, et Psalteriis Rotomag. an. 1507 et 1586; item in Parisiensi, Lexoviensi et Abrincensi Ecclesiis olim recitabantur, ut constat ex Diurnali Lexoviensi an. 1542, et antiquis Breviariis Parisiensi et Abrincensi.

(29) *Signo pulsante.* Concilium Aquisgranense c. 31: *Mox enim ut auditum fuerit signum, festinato omnes ad ecclesiam conveniant, quam non pompaticè aut inhoneste, vel incomposite, sed cum reverentia et Dei timore ingrediantur.* Vide epilogum ejusdem concilii c. 45. Pa.

C (30) *Ubi religiose consistentes, non hac aut illac se moventes nec aliqui confabulantes.* Hic attendant clerici quanta modestia in ecclesia Dei consistere debeant, sic enim statuit concilium Aquisgranense anno 816, c. 131: *Omnes igitur ab otiosis sermocinationibus auditum pariter catigent et linguam: in ecclesia cum timore et veneratione stantes, aut orent, aut cantent, aut audiant.* Et Grodogangus Metensis episcopus in Regula canonicorum, c. 26: *Mox auditio signo omnes canonici festinant ad ecclesiam; et non pompaticè, aut inhoneste, vel incomposite, sed cum Dei timore ingrediantur eam: nec cum baculis aut fustibus in choro, exceptis debilibus, 98 sed religiose illis standum et psallendum est.* Postea ipse conqueritur quod clerici negotiis sæcularibus se implicantes ad divinum officium peragendum viderentur inepti. *Mox*, inquit, *ut ecclesiam ad divinum officium peragendum intraverint, ita fatigati videntur, ut nec orationi vacare, nec ad psallendum stare valeant; sed potius sedentes, non divinis, sed vanis solent instare loquellis.* Et statuta antiqua capituli cathedralis ecclesiæ Parisiensis: *Ibi simplices et erecti stent, caveant a confabulatione, cachinno et risu, psallant graviter et modeste coram Deo, memores eorum facti aliis minoribus ministris exemplum fore.* Plura de psalmodia et cultu Dei statuit concilium Basileense sess. 21, § 3, 4 et 6. De confabulatione autem et divagatione in ecclesia vide concilium Rotomagense anno 1522 habitum, sedente Georgio II de Ambasia, tit. 1, cui consonat Rituale Rotomagense an. 1651 p. 1,

pag. 587 : *tra chorum nulla fiant colloquia, non sint qui risu, aliove incomposito, seu minus modesto actu, rem divinam turbent : non qui cum cæterorum scandalo dormiant, vel litteras, aut alias scripturas legant : non qui privatim officium vel alias orationes recitent, etc.*

(31) *Et ad Gloria Patri, ad altare se inclinando vertentes. Idem præcipit Rituale Rotomagense an. 1651, p. 1, pag. 588. Ita tamen ut surgant ad y. Gloria patri et Sicut erat, in principio horarum, et in fine invitatorii, psalmodum et canticorum, et ad eundem versus Gloria Patri in fine responsiorum. Quod ex parte servatur in ecclesia cathedrali, stant enim omnes, vel surgunt quotiescunque cantatur : Gloria Patri, soli vero de minima sede vertunt se ad altare : at in plurimis urbis et diæcesis parochialibus ecclesiis vertunt se et inclinant omnes.*

(32) *Chorum non exeant, majores absque decani, minores absque licentia cantoribus. Idem Rituale Rotomagense : Quoad celebratur officium, nullus e choro discedere præsumat, nisi officii causa, vel urgente gravi necessitate. Nunc in cathedrali ecclesia quilibet canonicus injussu decani vel cantoribus pro suo placito egredi potest post primi psalmi recitationem ; verum (excepto pane quem sic percipit ad matutinum) omnes fere alias distributiones amittit, nisi regrediatur in chorum antequam officium absolvatur.*

99 (33) *Ante et retro inclinet. Sic etiam Rituale Rotomagense an. 1651, Profunde inclinant versus altare, et faciunt reverentiam ante et retro. Item in veteri ordine ad recipiendum canonicum cathedralis ecclesiæ Parisiensis : Factis versus orientem, deinde versus occidentem debitis inclinationibus. In ecclesia autem cathedrali Rotomagensi fit reverentia versus altare et chorum alterius partis. Id sic intelligendum puto. Ante altare et retro, scilicet ante crucifixum in navi constitutum, vel ante decanum qui prope januam consistebat, ut solet in festis triplicibus. Eo enim modo a monachis Grandimontensibus observatur hæc inclinatio, quæ etiam in antiquioribus consuetudinibus Cluniacensis monasterii sæpissime legitur. Spicil. t. IV.*

(34) *Exceptis diebus Nativitatis Domini et Pentecostes. Quibus temporibus antiphona de tempore paschali sumebatur, sicut habetur in breviariis Rotomag. an. 1491 et 1578, et psalteriis an. 1507 et 1586, in quibus legitur : Nota quod per totum annum dicitur ad Quicumque aliqua antiphona de suprascriptis excepto tempore paschali ; et in Diurnali Lexoviensi an. 1542 : In tempore paschali post psalmos et Quicumque antiphona, Alleluia : Non enim hic agitur de symbolo Quicumque, quod ex ordinario Rotomagensi MS. et istis Breviariis et Psalteriis per totum annum etiam in feriis habetur.*

(35) *Subsequente capitulo : Domine miserere, in ferialibus diebus. Nunc autem in feriis per annum dicitur capitulum : Pacem et veritatem.*

(36) *Confessione facta cum precibus. Preces non*

dicuntur, nec fit confessio in festis triplicibus, duplicibus, nec infra octavas.

(37) *Prima finita in capitulum fratres conveniant. Regula canonica S. Grodogangi episcopi Metensis de hora prima. Hoc expleto conveniunt ad capitulum quotidie, et ex ista institutione, quam propter illorum utilitatem Deo auxiliante fecimus, in unoquoque die aliquod capitulum relegant, præter diem Dominicum, et quartam, et sextam feriam et solemnitates sanctorum, in quibus relegant tractatus, et alias homilias, vel quod ædificet audientes, etc. Et episcopus, vel archidiaconus, vel qui in loco illorum præesse videtur, ibidem quod jubere habet, jubeat, et quod corrigere, corrigat, et quod 100 faciendum sit, ordinare studeat. Post lectionem recitantur ætas mensis et lunæ, et sanctorum, quorum festa crastinus excipiet dies, etc. Concilium Aquisgranense A. C. 816, l. 1, cap. 123 De institutione canonicorum : Ut quotidie ad collationem veniant, ubi et hanc institutionem et aliarum Scripturarum sanctorum lectiones perlegant, et pro admissis veniam postulent, et sententiam pro qualitate admissi suscipiant ; ubi etiam de communi profectu et utilitate Ecclesiæ pertractent. Consuetudines Ecclesiæ Rotomagensis scriptæ tempore Ricardi de Constantiis decani ante annos 400 ex veteri coarce ejusdem Ecclesiæ : In capitulo finita lectione prout decet, debet legi tabula, quæ debet ordinari et conscribi secundum exigentiam temporis, et prout convenit singulis dignitatibus et ordinibus canonicorum et servientium in choro, quæ postea non debet immutari. Postea solet fieri compositum, et tunc et ibi solent recipi excusationes canonicæ, vel reprobari ; ibi etiam faciendæ sunt gratiæ vel a decano, vel ab hebdomadario, si quæ sint faciendæ. Post hæc solent recitari marantiæ et offensæ diei et horarum præcedentium, et ibi puniri. Item qualibet die Veneris debent convenire omnes canonici in capitulo hora capituli, et ibi finitis præmissis debent tractari negotia Ecclesiæ : nec se debent absentare canonici, neque tractatum impedire, nisi finitis negotiis, vel licentia accepta a decano, vel hebdomadario, si decanum abesse contigerit. Et ibi debent observari honor, honestas, commodum Ecclesiæ, sine simulatione et personarum acceptione, et absque fidelitatis et conscientiarum læsione. Et qui non venerit, vel sine licentia recesserit, panem unius diei amittat. Pa.*

Item statuta antiqua Ecclesiæ Parisiensis : *Inde ad capitulum progrediuntur, ubi gestis sanctorum et diptychis defunctorum perlectis fiunt preces pro eorum requie. Postea, ter petito Dei adjutorio, subjungitur versus cum collecta, et lector, data benedictione, legit canonem seu caput regulæ quod omnes cum summa reverentia auscultant sedentes ; iterumque data ab hebdomadario benedictione secedunt... Omnibus sextis feriis audiat capitulum defectus chori in hebdomada, et delinquentes examinentur, et errata corrigantur. Ordinarium Rotomagense MS. ex bibliotheca Bigotiana, pag. 5. Dehinc in capitulo, et ibi*

audiatur lectio de Martyrologio. † Pretiosa est in conspectu Domini. Mors sanctorum **101** ejus. Oratio: Sancta Maria, etc. Per Dominum. Amen. Deus in adiutorium ter dicatur? Gloria Patri, Sicut erat, Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison. Pater noster. Et ne nos. Et veniat super. Et respice in servos. Et sit splendor. Oremus: Omnipotens sempiternus Deus dirige. Dominus vobiscum. Benedicamus. Dehinc legatur obitus si fuerit, et dicatur De profundis, et preces ibi pertinentes, ut in Obitorio notantur. Quo peracto puer dicat: Jube, domine, benedicere. Benedicatio: In viam mandatorum suorum dirigat nos omnipotens Deus. Amen. Sequatur lectio de sermonibus vitæ clericorum.

(38) Ne aliqua sancti festivitas in crastino celebranda omittatur. Sic Rituale Rotomagense an. 1651, p. 1, pag. 402 et 439. Item Grodogangus in regula canonicorum, c. 18 de hora prima: Quotidie ad capitulum omnes clericos venire constituimus, ut anima verbum Dei audiat; et episcopus, vel archidiaconus ibidem quod jubere habet, jubeat, et quod corrigere, corrigat, et quod faciendum sit ordinare studeat. Post lectionem recitantur ætas mensis et lunæ, quorum festa crastinus excipiet dies. Et Petrus de Honestis in regula canonicorum: Cum fratres post Primam in capitulo mane conveniunt, lector petita benedictione, mensis terminum, ætatem lunæ, feriam sequentis diei et festa more solito pronuntiet. Unde mirum videri potest quod in quibusdam Ecclesiis in quibus Martyrologium legitur, ejusdem diei festum annuntietur; cum decantatis primis Vesperis, Nocturnis, Laudibus et Prima, jam majori ex parte officium fuerit celebratum.

(39) Lectio regulæ canonicalis. Scilicet Grodogangi Metensis episcopi, vel concilii Aquisgranensis.

(40) Seu pastoralis. Videlicet S. Gregorii papæ Libri pastoralis curæ ad Joannem episcopum civitatis Ravennæ.

(41) Vel alicujus regularis libri. De sententis sanctorum Patrum, de Vita clericorum post Martyrologium Rotomagense editis, aut de sermonibus eorumdem hic agitur. In Ordinario enim ms. cathedralis ecclesiæ legitur: Et sit lectio de sermonibus Vitæ clericorum; aliquando: Legatur de residuo expositionis, id est, homiliæ.

(42) In festis omnes. In festis solemnioribus omnes campanæ, in duplicibus et semiduplicibus tres tantum pulsantur.

102 (43) Duo acolythi, unus qui cantet graduale, et deferat candelabrum, alter qui alleluia, et ferat thuribulum. Sic quoque Rituale Rotomagense an. 1651, pag. 599. Qua vero de causa quidam ritum illum improbent ignoro, cum in nostris habeatur institutis. Hinc etiam patet per ferias olim in Ecclesia Rotomagensi tantum fuisse ceroferarium unum in celebratione missæ; nunc autem duo toto anni tempore.

(44) Psalmo dicto. Id est, versu ex psalmis de-

PATRUCI. CXLVII.

sumpto; sic enim testatur Honorius, l. 1, Geni. animæ, c. 87: Cælestinus papa psalmos ad introitum missæ cantari instituit, de quibus Gregorius papa antiphonas ad introitum missæ modulando composuit. Unde adhuc primus versus ejusdem psalmi canitur, qui totus olim ad introitum decantabatur.

(45) Ceroferarius. Qui apud Græcos acolythus nuncupatur, sicut testantur Alcuinus, cap. De tonsura clericorum, et Amalarius Fortunatus De ecclesiasticis officii, lib. 1, cap. 40; Ivo quoque Carnotensis, serm. 2 De vita ordinandorum. Item Gemma animæ lib. 1, De antiq. ritu miss., cap. 178.

(46) Diaconum et subdiaconum osculetur sacerdos. Nunc autem in confessione inclinatur se tantum ad illos, nec osculatur. Is tamen antiquus est ministros osculandi ritus, cujus meminere ordo Romanus in quatuor ordinibus missæ, Amalarius, lib. III De offic. ecclesiast., c. 5; Honorius lib. 1; Gem. animæ, c. 7; Hugo Victor, in Speculo eccles., c. 7, ideo (ut opinor) quod cum Tertulliano, l. De orat., cap. 10, nefas ducerent ad sacrificium pacis accedere sine pace; ad quod ut paratiores et idonei magis accederent signum reconciliationis præmittebant: quod indicat Missale Ecclesiæ Sarisberiensis editum Parisiis anno 1555, in quo habetur: Deinde osculatur diaconum et subdiaconum, dicens: Habete osculum pacis et dilectionis, ut apti sitis sancto altari ad perficiendum officia divina.

(47) Sacerdos ceterique ministri retro coram altari orent, etc. Hæc non sunt hodierni usus in Ecclesia Rotomagensi.

(48) Diaconus post eum eandem imitando viam consistat quousque ei sedere innuat. Hoc statuerat concilium Laodicenum can. 20, et Rituale Rotomagense an. 1651, p. 1, pag. 598. Nec stante presbytero diaconus aut subdiaconus **103** contra sanctos canones sedere præsumat, sed presbyter sedens innuat eis ut sedeant.

(49) Ostendit eum esse vicarium Christi. Eadem ratione Amalarius, lib. III, De eccles. offic., cap. 5: Introitus episcopi ad missam, qui vicarius est Christi, ipsius adventum nobis ad memoriam reducit; et cap. 10 de sede episcopali: Episcopus, quia vicarius est Christi in omnibus memoratis superius, debet et hic ad memoriam nobis inthronizare Christi ascensionem et sedem. Sic Christi vicarii sacerdotes apud Hormisdam papam, epist. 60. Pr.

(50) Ab austro ad aquilonem candelabra tenent. Ita Alcuinus, De celebratione missæ: Cantore incipiente Kyrie eleison collocantur cerei in ordine a parte australi ad septentrionem ab acolytho, ostendente hoc factio quod miscertus sit Dominus omnipotens mundo in meridie et septentrione. Nunc vero ponuntur ad orientem in Ecclesia Rotomagensi, excepto Evangelii tempore.

(51) Incepto Kyrie cerei deponuntur. Ita ordines passim, et Amalarius, libro III, cap. 7. Pr.

Item rituale Rotomagense pag. 444.

(52) Septem candelabra. Septenarium hunc cero-

ferariorum numerum ex Apocalypsi peti- tum (de quo videndus Ordo Romanus) miramur apud nos in missis pontificalibus exolevisse, ubi æqualis diaconorum et subdiaconorum numerus perseverat, in usu olim fuisse constat ex veteri Libro pontificali disertis hæc verbis : *In die ordinationis episcopi, manissime pulsetur et canetur Prima : post quam eatur ad capitulum ibique a decano, archidiacono, cantore et cancellario ordinentur qui debent procedere ministri, sicut in majoribus mos est festivitatis : hoc est, duo acolythi cum thuribulis, duo subdiaconi cum crucibus, septem acolythi cum candelabris et cereis, septem subdiaconi cum Evangeliorum libris, septem diaconi cum sanctis reliquiis, duodecim presbyteri induti planetis, etc. Pr.*

De septenario acolythorum numero in missis pontificalibus legendum Rituale Rotomagense anno 1651 editum, p. 1, pag. 444. Et Gemma animæ, lib. 1, c. 4, sic habet : *Postquam campanæ sonaverint pontifex ornatus procedit, quem septem acolythi cum luminibus præeunt. Hunc ritum restituendum censet Rituale Rotomagense an. 1651, p. 1, pag. 502.*

104 (53) *Incipiente subdiacono epistolam, sacerdos juxta altare sedeat. Sicut et hodie fit apud Carthusianos, quo in loco celebrans audit Epistolam, Graduale, Alleluia et Evangelium. Ex quibus constat novissime omnino hunc morem introductum, ut sacerdos celebrans legere teneatur ea quæ a diacono aut subdiacono leguntur, aut quæ a choro succinuntur.*

(54) *Subdiaconus excepto tempore ministrations suæ in choro maneat. Id apud Carthusienses monachos non tantum a subdiacono observatur, verum etiam a diacono, qui ubi primum in ministerio altaris non desideratur, ad locum suum in choro revertitur, et cum aliis missæ decantat officium.*

(55) *Epistolam, responsorium, tractus, vel alleluia sequuntur. Per responsorium intelligas graduale, sic a Joanne et aliis divinorum officiorum expositioribus nuncupatum, quod Epistolæ respondeat.*

(56) *Per tabulas osseas. De his tabulis vide Amalarium, De ecclesiast. offic. lib. III, cap. 16. Pr.*

(57) *Oporet episcopos et abbates baculos de manibus deponere. Idem docet Amalarius, lib. III, De ecclesiast. offic., cap. 18 : Usque ad istud officium baculis sustentabamur ; modo, ut oportet servos ante Dominum stare, humiliter stamus deponentes baculos e manibus. Illud a cantore cathedralis ecclesiæ Rotomagensis observatur.*

(58) *Subdiaconus exuta casula Epistolam legat. De ista casula quam vocamus planetam plicatam sic habet Ordinarium Rotomagense ms. pag. 3 : In Dominicis autem Adventus Domini et in Dominicis a Septuagesima usque ad Pascha, sint ad missam diaconus et subdiaconus in casulis, et ad Epistolam tollat subdiaconus casulam, lecta Epistola induat eam. Et diaconus ad Evangelium exuat casulam, et se more stolæ in sinistro humero palliat, sicque manent usque in fine missæ. Et Amalarius, l. III, c. 15 :*

A *Ministri casula se exuunt, quando lectoris sive cantoris officium assumunt. Item Gemma animæ l. 1, c. 252. Et Hugo a S. Victore, De special. miss. observat., l. III, c. 9 sic loquitur : In diebus autem Adventus Domini et Quadragesimæ ministri non utuntur hujusmodi vestibus (scilicet dalmatica et tunica) sed casulis. Tamen quando proprium officium assumunt casulis se exuunt, quia in 105 proprio officio, id est legendo Epistolam vel Evangelium, eos qui ad prædicandum a Domino missi sunt representat. Casula autem talia significat opera quæ in itinere observari non possunt ; significat enim per latitudinem suam charitatis amplitudinem. Hæc autem exigitur et in loquendo propter quod collo circumdatur, in operando quia super utrumque brachium replicatur, et in cogitando quoniam pectus inde tegitur, et in portando aliorum onera eo quod humeri inde ambiuntur. Quæ in cathedrali Rotomagensi in Dominicis Adventus et Quadragesimæ observantur, præterquam in Dominica Palmarum, in qua ministri utuntur dalmatica et tunica, ut in Rituali Rotomagensi, an. 1651, p. 1, pag. 451 et 466, et in Missali Rotomag., an. 1668, De ritu celebrandi missam, præscribitur.*

(59) *Casula induitur diaconum. Casula non tantum diaconorum et subdiaconorum in ministerio altaris peculiare vestimentum, verum etiam omnium clericorum olim commune erat ornamentum, teste Amalario, l. II De ecclesiast. offic., cap. 19, De casula : Casula vero quæ pertinet generaliter ad omnes clericos, debet significare opera quæ pertinent ad omnes. Item ordo Romanus in Cœna Domini : Statim duo acolythi parati cum nigris casulis incipient exspoliare altaria usquedum finitur Vespera, postea tollantur. Quibus consonat Ivo Carnotensis, lib. De rebus ecclesiasticis, serm. De significationibus indumentorum sacerdotalium.*

(60) *Incensato altari. Altare non incensatur immediate ante lectionem Evangelii, nec deferitur pulvinar a subdiacono ante diaconum ad legendum Evangelium, licet idem habeatur apud Guill. Durandum Ration. div. offic., lib. IV, c. 24 De Evangelio.*

(61) *Super sinistrum armum imponat. Id est, supra sinistram pectoris partem. Item legitur apud Amalarium, l. III, c. 18 : Diaconus portat Evangelium in sinistro brachio, etc.*

(62) *Præcedentibus ceroferario thuribulique latore, cum processione. Id est, in modum processionis. Unus autem (ut legimus supra) olim erat in missæ celebratione per ferias ceroferarius in Ecclesia Rotomagensi, cujus vestigium videtur in nostro Rituali., p. 1, pag. 444.*

(63) *Quo lecto candelabra extinguantur. Idem docet Amalarius, lib. III, De ecclesiast. offic., c. 18 : Evangelio reposito post lectionem in loco suo cerei extinguuntur, quia, finita 106 prædicatione Evangelii, lex et prophetia cessabunt. Amalario astipulatur G. Durandum, Ration. l. IV, c. 24. et expositio mis-*

sæ subsequens ex ms. codice Bigotiano deprompta. A Nunc autem remanent accensi per totum missæ officium, quo finito celebrans et ministri in sacristiam recedunt, præeuntibus duobus ceroferariis cum cereis ardentibus.

(64) *Incensum sacerdoti in thuribulo offeratur.* Id est, incensetur: quod de thurificatione altaris non est intelligendum.

(65) *Quam finitam versus sequatur.* Ordinarium ecclesiæ metropolitanæ: *Statutum est in Ecclesia Rotomagensi per totam annum versus offerendarum secundum suum ordinem cantare, et sub anathemate jussu ne dimittantur propter cleri negligentiam, nisi presbyter fuerit promptus ad: Per omnia.*

(66) *Cantor aquam linteæ cooperiam in festis diacono deferat.* Idem Alcuinus in libro De divin. officiis hisce verbis edocet: *Cantores more levitarum, qui omnia necessaria tabernaculi providebant, quærun aquam ad fontem, et servant eam cooperiam usque ad tempus sacrificii, et sic eam mundam offerunt.* Gemma animæ similiter de antiquo ritu missarum l. 1, c. 38, De cantoribus: *Unus cantor oblatam cum favone et vinum cum ampulla offert, alter aquam vino admiscendam præbet.* Id non est hodierni usus.

(67) *Aliis diebus ministret eam acolythus.* In hac nostra diocesi tam in feriis et Dominicis, quam festivis diebus ab acolytho offertur.

(68) *Sacerdos oblationem ita componat.* Micrologus, De eccles. observat., cap. 10. *Oblata in corporali posita, calix ad dextrum latus oblata ponatur, quasi sanguinem Domini suscepturus, quem de latere Domini profluxisse credimus.*

(69) *Incensum desuper offerat.* Juxta decretum concilii Rotomagensi sub Joanne I, archiep. Rotomag., c. 1: *Ut tempore quo Evangelium legitur, finitoque offertorio super oblationem incensum in mortem videlicet Redemptoris nostri ponatur, decrevimus.* In ecclesia cathedrali incensatis oblati et altari, incensato etiam sacerdote, in circuitu altaris defert diaconus, qui incensatis regum tumulis et altari sanctæ Mariæ acolytho reddit thuribulum, qui nec clerum nec populum thurificat.

107 (70) *Subdiaconus vero, si fuerit, acolytho.* Eodem modo Ordo Romanus, de officio missæ: *Quando inchoat canonem venit acolythus sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextera usque ad medium canonem.* Et Gemma animæ de antiq. ritu miss., c. 48: *Acolythus infra canonem patenam involutam tenet, quam hic subdiaconus defert.* Hunc ritum observat Parisiensis Ecclesia; verum in Ecclesia Rotomagensi, non acolythus, sed patenam tenet subdiaconus.

(71) *Dominici corporis et sanguinis consecrationem.* Consecrationis nomen duobus modis apud liturgicos accipitur, vel pro conversione panis et vini in Christi corpus et sanguinem, vel pro ipsa, ut mystice loquamur, corporis et sanguinis commistione. Priori sensu intelligendus est sanctus Ambrosius, lib. 17, De sacramentis, cap. 4, cum ait: Quo-

modo potest, qui panis est, corpus esse Christi? consecratione. Consecratio igitur quibus verbis est, et cujus sermonibus? Domini Jesu. Et paulo post: *Non erat corpus Christi ante consecrationem; sed post consecrationem dico tibi quod jam corpus est Christi.* Ad posteriorem de quo hic sermo, referenda sunt verba illa S. Laurentii ex libro. 1 Officiorum ejusdem Ambrosii, cap. 41: *Cui commisisti Domini sanguinis consecrationem, cui consummandorum consortium sacramentorum.* Sic enim constanter legendum est hoc loco, et in actis ejusdem S. Laurentii, ex antiquis codicibus, non *sanguinis dispensationem*, ut perperam habent recentiores. Nam Domini sanguinis consecratio, id est, cum parte oblatæ in calice commistio, diaconi custodiæ et ministerio commitebatur. Quod munus *consummandorum consortium sacramentorum* aptissime ibidem appellatur. Pa.

Et concilium Aquisgranense habitum A. D. 816, p. 335, edit. Sirmondi, cap. 7: *Sine ipsis sacerdos nomen habet, officium non habet, nam sicut in sacerdote consecratio, ita et in ministro dispensatio sacramenti est,* etc. Eadem Isidorus, lib. 11 De offic. ecclesiast., cap. 8.

(72) *Oblata quatuor partes calicis tangat.* Idem habetur apud Ivonem Carnotensem, epist. 253, et in Ordine Romano, in antiquo ordine missæ: *Pontifex e latere tangit calicem duas faciens cruces.* Tres nunc formantur cruces; monent autem rubricarum Missalis commentatores cavendum, **108** ne oblata labium calicis tangat hostia, ne fragmenta inde flant, et inter alios Bartholomæus Gavantus ibi.

(73) *Oratione finita uterque calicem levant, et simul ponant et cooperiant.* Hodie diaconus non levat calicem, sed tantum discooperit, et post elevationem cooperit. Olim calix levabatur a sacerdote et diacono, simul et deponebatur; verum non solus calix, sed etiam hostia in patena calici superposita, ut planum est ex Ivone Carnotensi, epist. 253. Adverte autem apud auctorem nostrum nihil legi de elevatione corporis et sanguinis Christi seorsim, ut hodie fit simul atque panis et vinum consecrata sunt, ut a populo circumstante adorentur: quem ritum non puto adeo esse antiquum, cum nec in Sacramentario S. Gregorii, nec in Sacramentariis excusis, nec apud Pameliu reperitur, quemadmodum nec in veteribus Ordinibus Romanis, neque apud Alcuinum, Amalariu Walafridum, Rabanum, neque in expositione missæ inferius edita, nec apud Micrologum, qui elevationis corporis, quæ fit simul cum calice antequam oratio Dominica recitetur, mentionem facit.

(74) *Altare diaconus osculetur, deinde dexteram sacerdotis scapulam.* Hæc non observantur in Rotomagensi Ecclesia.

(75) *Subdiaconus diacono.* Hunc ritum retinet Ecclesia Rotomagensis, sed Gemma animæ, lib. 1, cap. 48 sic habet: *Acolythus infra canonem patenam involutam tenet, quam hic subdiaconus defert: subdiaconus præbet archidiacono, quam ipse osculatam uni de dia-*

conibus ad tenendam, et corpus Domini in ea confringendum porrigit.

(76) *Alia se diaconum subdiaconumque communitet.* Eadem enim hostia diaconus, subdiaconus et populus communicabantur, ut inferius demonstratur.

(77) *Si autem opus non fuerit, tertiam sacerdos, aut unus ministrorum accipiat.* Qui enim sacris altaribus olim ministrabant sacramenti hujus participatione digni judicabantur. Quod autem ad laudationem Toletani concilii spectat, Joannes noster videtur hic memoria lapsus, non enim in Toletano, sed in Bracharensi concilio in exstat hæc prohibitio.

(78) *Summa necessitate timoris sanguinis Christi effusionis.* Digna Mauriliani sæculi religione cautio; sed minus probata **109** intinctionis consuetudo, quam vitandam monet Micrologus, cap. 19, ac paulo post abrogavit concilium Arvernense A. C. 1095, dum sancit ut corpus Dominicum et sanguis Dominicus singulatim acciperetur. Diutius viguit abusus ille apud Anglos, nam in concilio Westmonasteriensi A. C. 1175 inhibetur, ne quis quasi pro complemento communionis intinctam alicui eucharistiam tradat. Pr.

(79) *Unumquemque primum osculetur, etc.* Ordo Romanus De officio missæ et vetus ms. Benedictionale bibliothecæ cathedralis Rotomagensis huic loco concordant: *Presbyteri ergo et diaconi osculando episcopum corpus Christi ab eo manibus accipiant, subdiaconi autem osculando manum episcopi ore accipiant corpus Christi ab eo.*

(80) *Partem sibi accipiat, et partem subdiacono tribuat.* Sic Ordo Romanus et vetus ms. Benedictionale ibidem: *Ipsæ autem diaconus tenens calicem et fistulam stet ante episcopum, usquedum ex sanguine et corpore Christi quantum voluerit sumat, et calicem et fistulam subdiacono commendat; et eidem diacono nimis caute procurandum est, ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat.* Hæc et sequentia non usitantur in Rotomagensi Ecclesia.

(81) *A quo unus canonicorum pacem accipiat, quam in utroque choro majoribus distribuatur, etc.* Osculum pacis olim in sine sacrificii datur, ut appareret populū ad omnia quæ in sacris mysteriis aguntur et in Ecclesia celebrantur præbuisse consensum. In Ordine enim Romano De officio missæ hæc leguntur: *Expleta benedictione (scilicet episcopali post Da propitius pacem) veniens presbyter accipiat pacem ab episcopo eandem cæteris oblaturus.* Item Aleuinus, De divinis officiis, tit. De celebratione missæ: *Imprecata igitur pace incipiens a sacerdote dat sibi mutuo omnis Ecclesia osculum pacis, ut omnibus vera pace unitis fiat in eis locus Dei;* et libro De significatione vestimentorum: *Ab his personis dantur oscula mutuo in ecclesia, quæ nullius titillationem libidinosæ suggestionis cogunt excitare.* Item docet Amalarius, lib. III De ecclesiast. offic., cap. 32 De osculo pacis; Carolus Magnus, lib. I Capitular. apud Ansegisum, cap. 53. In Decretalibus Innocentii papæ: *Ut pax detur ab omnibus confectis Christi sacramentis.* Item Walafridus

Strabo, De rebus ecclesiasticis, c. 22: *Pacem ante communionem dari Innocentius 110 papa decretis suis instituit.* Micrologus De eccles. observat., c. 18, Radulfus Tungrensis, De canonum observ., proposit. ult.; Gemma animæ, lib. I, De antiquo ritu missæ, c. 90 De canone, et c. 62 De pace Domini; Joannes Beletus in sua divinorum officiorum explicatione, c. 48; G. Durandus Mimatensis episcopus, lib. IV, Ration. div. offic., c. 53 De pacis osculo. Item Joannes Stephanus Durantus, De ritibus Ecclesiæ catholicæ, lib. II, c. 54 De osculo pacis, expositio missæ ex vetusto codice; et Odo Cameracensis episcopus in Expositione canonis: *Finis et consummatio sacrificii sit de pace, ut maneamus in pace; unde et in consummatione sacrificii osculum pacis sumimus, quo et nostrum in sacrificio assensum participatione offerimus, et quod debeamus in pace manere, significamus.*

Quibus consonant Ordinarium Rotomagensis ms. pluribus in locis, Missale Parisiense ms. 300 circiter annorum, in cujus canone, post *Agnus Dei*, sic legitur: *Pax tibi, frater, et omnibus Christifidelibus.* Missalia Rotomagensis Ecclesiæ A. C. 1516, 1527, 1576 et 1604, et Rituale Rotomagensis sub Carolo Borbonio an. 1586 in canone missæ: *Hic capiat pacem si capi debeat, dicendo: Pax tibi, frater, et Ecclesiæ sanctæ Dei.* Missale autem Ecclesiæ Sarisberiensis in Anglia anno 1555 editum in canone sic habet: *Hic deosculatur sacerdos corporalia in dextera parte et summitatem calicis, et postea diacono dicat: Pax tibi et Ecclesiæ Dei. Responsio: Et cum spiritu tuo.*

C *Diaconus a dextris sacerdotis ab eo pacem recipiat, et subdiacono porrigat; deinde ad gradum chori ipse diaconus pacem portet rectoribus chori, et ipsi pacem choro portent uterque suæ parti, incipiens a majoribus.* In festis vero et feriis quando chorus non regitur, pax a diacono choro apportatur per duos extremos de secunda forma. Rituale vero Rotomagensis an. 1654, p. I, pag. 400: *Præterea eadem auctoritate archiepiscopali cautum est, ut in omnibus missis (præterquam pro defunctis) post orationem: Domine Jesu Christe qui dixisti, etc., pax detur. In ea vero danda in missis solemnibus servetur ordo a memorato Joanne II in Libro rituali (quem ante annos 570 ipse tum Abrincensis episcopus venerabili Maurilio archiepiscopo et decessori suo obtulit) ita præscriptus: Sacerdos, etc.* Item Missale Rotomagensis anno 1668, De ritu celebrandi missam. Hujus quoque mystici pacis oculi meminerunt præsei Patres: **111** Auctor libri De Ecclesiastica hierarchia cap. De communionem; Justinus martyr, Apolog. 2, circa finem; Tertullianus, lib. De Orat.; S. Gregorius Nazianzenus. orat. 3 De pace; S. Chrysostomus, lib. 1 De compunctione cordis, homil. 3; De proditione Judæ ad finem, et homil. 51 ad populum Antiochenum; S. Hieronymus ad Theoph. Alexandrinum; S. Augustinus in serm. De vigilia Paschæ; S. Paulinus Nolanus episcopus, Carm. ad Cyther. et Isidorus Hispalensis De divinis officiis, cap. 15. Suprascriptis testimoniis videtur osculum vel instrumentum pacis in missæ sacrificio

dandum, ut in pluribus ecclesiis parochialibus diœcesis Rotomagensis observatur : quem ritum in ecclesia cathedrali Rotomagensi inusitatum utpote antiquum et laudabilem multi de capitulo revocari in votis habuerunt, sed nondum restitutus est.

(82) *Chorus psallat Agnus Dei, quod Sergius papa tempore confractionis corporis Domini cantare præcepit.* Sic Alcuinus, lib. De divin. offic. et Amalarius, l. III, De ecclesiast. officiis, c. 33 hisce verbis : *Sergius papa constituit ut Agnus Dei cantaretur, sicut scriptum est in Gestis pontificalibus. Uic statuit ut tempore confractionis Dominici corporis Agnus Dei a clero et populo decantetur.* Item Walafridus Strabo De rebus ecclesiast. c. 23, Micrologus De eccles. observat., c. 18, et Gemma animæ, l. I, c. 90.

(83) *Diaconus si casula utitur, iterum induat.* Idem Gemma animæ, l. I, c. 251 De diaconi casula : *Peracto ministerio diaconus casula induitur.* Idem Rituale Rotomagense anno 1651 editum indicat, p. 1, pag. 466.

(84) *Clero respondente Deo gratias officium finiat.* Hinc notandum in fine missæ nec benedictionem super populum dari, nec Evangelium Joannis olim legi consuevisse, sicut nec hodie apud Carthusianos : quod etiam sequentia indicant. Gemma animæ, l. I, c. 3. *Ite missa est, licentia; Deo gratias, interjectio gratulandi. His quippe peractis populus grates Deo reddi, et ad popria redit.* In Missalibus vero Rotomagensis Ecclesiæ an. 1516, 1527 et 1576, habetur benedictio, sed non Evangelium Joannis, et in Missali Rotomag., an. 1604, sub Carolo a Borbonio habetur : *Vertit se ad populum, et ei benedicit manu, interim exiit casula dicendo : Dominus vobiscum, et Evangelium secundum Joannem.* In **112** Missali autem Parisiensi ms. 300 circiter annorum, in veteri Romano 200 et in Missali Ecclesiæ Sarisberiensis an. 1555, nec benedictio nec Evangelium habentur, sed tantum, *Placeat tibi, sancta Trinitas.* Missale Sarisberienae præscribit : *Placeat tibi sancta Trinitas, qua finita erigat se sacerdos signans se in facie sua, dicens : In nomine Patris, etc. Et sic inclinatione facta, eo ordine quo prius accesserunt ad altare in principio missæ, sic induti cum ceroferariis et cæteris ministris redeant; et statim post Deo gratias incipiatur in choro hora nona, quando post missam dicitur; sacerdos vero in redeundo dicat Evangelium : In principio.*

(85) *Diebus Pentecostes.* Id est, tempore paschalis Quinquagesimæ. Sic Amalarius, lib. IV, cap. 29 et 46, et alii. Pr.

(86) *Diaconus et subdiaconus induantur casulis.* Joannis tempore casulæ diaconi et subdiaconi videntur in usu fuisse per ferias Adventus et Quadragesimæ, nunc autem in Dominicis tantum ejusdem temporis; et in feriis agendis mortuorum, et Sabbatis Quatuor Temporum utuntur alba, manipulo et stola, ut etiam legitur in Ordinario Rotomagensi ms., pag. 3 : *In feriis prædicti temporis sint in albis ad missam, et in vigiliis sanctorum, et juniis Qua-*

tuor Temporum, Septembris, Adventus et Quadragesimæ.

(87) *Gloria in excelsis in festis, excepto Adventu et Quadragesimæ tempore.* Olim in festis tempore Adventus et Quadragesimæ *Gloria in excelsis* non decantabatur, ut hinc patet, et ex Alcuino, lib. De divin. offic., lit. De Purificatione S. Mariæ : *Ipsa die non cantatur Gloria in excelsis Deo, si infra Septuagesimam e venerit; et ex Missalibus ad usum Rotomagensis Ecclesiæ an. 1515, 1516, 1527, 1576 et 1604, in quibus legitur in festo Purificationis : Gloria in excelsis, nisi Septuagesima fuerit.*

(88) *Et sic altare incensando.* Hæc thurificatio nostra adhuc ætate fiebat a diacono genuflexo. Pr.

In nostra diœcesi incensatur altare dum a choro cantatur *Kyrie eleison*, quod notat Guill. Durandus, Ration. div. offic., l. IV, c. 10. *Post datum osculum episcopus seu sacerdos accipiens de manu diaconi thuribulum sacrum incensat altare.* Item Rituale Rotomagense, p. 1, pag. 395. In omnibus festis (exceptis simplicibus) in Ecclesia Rotomagensi, dum cantatur *Gloria in excelsis*, ab acolytho thurificatur choro.

113 (89) *Credo in unum cantabitur, scilicet omnibus diebus Dominicis, etc.* Sic fere Ordinarium Rotomagense a 200 circiter annis conscriptum, ex bibliotheca Bigotiana.

(90) *Nona hora sua dicatur.* Scilicet tertia post meridiem hora, quod observat ecclesia metropolitana Rotomagensis, exceptis jejuniis diebus, in quibus hæc hora ut in monasteriis ante meridiem anticipatur.

(91) *Quos capitulum, dehinc hymnus sequatur.* Hic non fit mentio responsorii : *Tu exurgens, Domine*, quod canitur per totum Adventum in Dominicis et feriis, et assignatur in Ordinario Rotomagensi ms., p. 5, in Breviariis ad usum Rotomagensis Ecclesiæ, an. 1491 et 1578 editis, et in novissimis. Fortasse tempore Joannis in nostra provincia nondum fuerat decantatum; nec ubique (ut testatur Amalarius libro De ordine antiphon., c. 80) decantabatur, sed tantum in quibusdam peculiaribus ecclesiis.

(92) *Feriales hymni semper cantentur.* Nunc cantatur per ferias Adventus ad Vesperas hymnus : *Conditor*, ut notatur in antiquo Diurnali Lexoviensi, et in Breviariis Rotomag., an. 1491, 1578 et in novissimis.

(93) *Kyrie eleison et oratione Dominica, flexis genibus, precibus fiant.* Idem habetur in Breviariis Rotomag., an. 1491, 1578, et in psalteriis an. 1507 et 1586, et in Breviariis Parisiensi a. 1557, et Abrincensi 1592, in quibus dicuntur preces in singulis horis per ferias, sed et in Ordinario Rotomagensi ms., pag. 6 legitur : *Feria secunda* (Adventus scilicet) *ad Primam hymnus : Jam lucis : Ant. Veni. Psal. Deus in nomine, etc., Ant. Gloria tibi, Trinitas. Quicunque. Capitulum : Domine miserere. Responsorium : Jesu Christe, non dicatur, sed dicto capitulo sequatur versus : Exsurge, Domine; ad Kyrie eleison*

sint prostrati. Pater noster, et dicantur oraces, etc. *In capitulo sicut prænotatur.*

(94) *Hymnus de sancto cantetur*, etc. Nunc de eo fit tantum commemoratio in primis Vesperis, Laudibus et missa.

(95) *Memoria S. Mariæ, angelorum, Joannis Baptistæ*, etc. Hæc memoriæ non fiunt in Ecclesia Rotomagensi, sed tantum de cruce, de sancta Maria, de patrono, de sancto Romano et de pace.

(96) *In missa vero*, etc. Non quinque ut hic, sed tres ut plurimum orationes nunc præcipiuntur in missa de feria, **114** totidemque in missa pro defunctis, non quatuor, ut hic notatur.

(97) *Quinta pro principe*. Hoc apostoli præceptum de obsecrationibus et orationibus pro regibus faciendis constantissime præ cæteris semper tenuit Ecclesia Rotomagensis, regum lactata uberibus, et regum mater. Hinc illud Hugonis III archiepiscopi ad Ludovicum VII Franciæ regem, epist. 202, De rebus Franc., tom. IV script. Hist. Franc. : *Novit Deus, quod in omnibus synodis, ecclesiarum consecrationibus, conventibus, missis, memoriam vestri facimus in orationibus nostris quoniam vos plurimum diligimus*. Hinc Rotrodus, Hugonis successor, apud Petrum Blesensem canonicum Rotomagensem, epist. 28 De eodem Ludovico. *Recordetur (inquit) dominus rex Francorum Rotomagensem Ecclesiam suam esse, quæ pro illo assidue, tanquam pro rege suo unico, specialiter interpellat*. Hinc etiam in Ordinario ejusdem Ecclesiæ identidem præscribitur, ut si D. archiepiscopus celebrat, fiat memoria papæ et regis. Hinc denique in eadem missa archiepiscopali solemnibus illa canonicorum ad cantum, *Christus vincit*, acclamatio. *N. regi Francorum pax, salus et victoria*. Pa.

(98) *Si in Dominicis festivitas 9 lectionum alicujus sancti evenerit*, etc. Hæc in nostra diocesi non observantur, nisi sit festum duplex aut triplex.

(99) *A capite jejunii usque ad Kal. Nov. Vesperæ et Vigiliæ mortuorum post Vesperas diei*, etc. In ecclesia cathedrali per Quadragesimam Vigiliæ mortuorum immediate ante Completorium una cum Laudibus persolvuntur tertia post meridiem hora.

(100) *Cum novem lectionibus festive celebretur*. In metropolitana ecclesia officium defunctorum sub una tantum nocturna celebratur, præterquam in die depositionis defuncti, ut in Rituali Rotomagensi notatur.

(101) *Quod altero præcedente Sabbato cantabitur Responsorium Ecce dies Dominica præcedente Adventum in statione processions ante crucifixum canitur*, non autem Sabbato præcedenti ad Vesperas, ut hic describetur, sed in Ordinario Rotomagensi ms. nulla fit mentio.

(102) *Processio ad crucifixum nulla fiat*. Scilicet in Sabbatis; nunc tamen in cathedrali ecclesia fit processio post Vesperas **115** Sabbati per totum annum, in qua canitur responsorium : *Sancta et immaculata virginitas*, cui prosa : *Inviolata*, subjungitur, et psalmus : *De profundis*, musice, ex funda-

tionem domini de Grigneuseville, (licet musica in luctu importuna sit narratio) quæ fundatio facta est pro Sabbatis Adventus et Quadragesimæ, aliis vero temporibus pro primis Sabbatis cujusque mensis.

(103) *A duobus cantoribus cappatis chorus regatur*. Cappa enim cantorum proprium est ornamentum, quod olim habebat caputium quo caput tegeatur, sicut apud Honorium, l. 1 Gem. animæ, c. 227, de cappa legitur : *Cappa propria vestis est cantorum*. *Per hanc vestem sanctam conversatio præmonstratur, ideo a singulis ordinibus poriatur : hæc in supremo habet caputium quod designat supernum gaudium*. Hodie istud caputium in humeros descendit, nec in capite deferitur.

(104) *A quibus responsorium O Juda decantetur*. Olim a duobus hoc responsorium decantabatur, postea ad tres numerus excrevit, ut constat ex Ordinario Rotomagensi ms., pag. 16 : *Tres de majoribus in cappis*. R. O Juda et Jerusalem. *Antiphona cum trina repetitione*. *Antiph.* Ecce jam venit. *Psal.* Magnificat psalmodizetur de sexto (nunc de 6 tantum) et quinto tono : interim altaria incensentur a duobus presbyteris in cappis, et postea a duobus pueris chorus. Numerus cappatorum qui responsorium in festis triplicibus canunt a ternario ad quaternarium numerum hodie extenditur.

(105) *Omnes campanæ prima noctis vigilia pulsantur*. Olim tres in nocte vigiliæ, ut testatur Honorius Augustodunensis in libro Gem. animæ, De antiquo ritu miss., lib. II, c. 1, 2, 7 et 11. Prima enim vigilia decima circiter hora serotina agebatur, secunda media nocte, tertia una circiter hora ante diluculum. Tres vigiliae sic indicat S. Hieronymus in epistola ad Eustochium, de custodia virginitatis : *Noctibus bis terque surgendum*; et G. Durandus, Ration. div. offic. lib. V, c. 3, De Nocturnis, perspicue omnino eas demonstrat disertis hisce verbis : *Sciendum est quod in primitiva Ecclesia ministri Ecclesiæ ter de nocte interpellati surgebant ad divinum officium celebrandum*. *Surgebant enim primo circa primum somnum, quando vulgus solet ire dormitum; secundo circa mediam noctem; tertio paululum ante diem : sic ordinantes officium, ut nocturnæ finitæ et lectiones cum suis 116 responsoriis perlectæ essent priusquam lucesceret; apparente vero aurora pulsatis campanis cantabant : Te Deum laudamus, et matutinas Laudes*. *Ad primum nocturnum pontifex et ministri Ecclesiæ surgebant, quæ sine invitatorio cantabatur, pro eo quia nullus ad hanc invitabatur*. *Et vocabatur vigilia, quia habuit initium a pastoribus vigiliis noctis super greges suos servantibus*. *In precipuis tamen solemnitatibus populus tota nocte in Dei laudibus persistebat; sed illud sublatum est, et jejunium loco illius vigiliæ ordinatum*. *Ad secundum nocturnum surgebant ministri simul et conjugati, tam mulieres quam viri : quæ cum invitatorio dicebatur, ad significandum angelos invitantes pastores ad videndum regem natum*. *Ad tertium surgebant omnes communiter; sed postea algescente charitate, cum omnes*

tam ministri Ecclesiæ quam populus surgere ad nocturnum officium pigritarent, statutum est ut omnes media nocte surgerent, et totum noctis officium continue cantaretur, et plures adhuc illa hora surgunt (ut fit in ecclesia cathedrali Parisiensi, et in plurimis monasteriis). Quia vero quidem nocturnis deliciis plus quam Dei servitiis vacantes institutionem hujusmodi non servabant, consequenter statutum est ut saltem tempore ultimi nocturni omnes surgant. Rursus in memoriam dictæ devotionis antiquorum ter in nocte surgentium tres nocturnos dicimus, qui et inde nomen et originem habuerunt. In ecclesia vero cathedrali Rotomagensi in festis solemnioribus officium nocturnum cum Laudibus hora quarta matutina cum dimidia, in aliis triplicibus quinta, in duplicibus et semiduplicibus quinta cum dimidia, in simplicibus autem et feriis sexta persolvitur.

(106) *Invitatorium a quatuor clericis cantetur. Invitatorium a quatuor clericis, scilicet cappis indutis, canitur, ut habet Ordinarium Rotomagense ms., p. 47: Ad matutinum invitatorium quatuor de majoribus in cappis: Christus natus est. Psal. Venite.*

(107) *Tertium, sextum, nonum cappis induti. Tertium et sextum respons. a tribus cappatis canuntur, nonum autem a quatuor qui cantaverint invitatorium.*

(108) *In secundo, quinto et octavo. Ordinarium Ecclesiæ in rubrica de Matutinis festorum triplicium: Altaria incensentur et chorus ad secundam, et quintam, et octavam lectiones, et altare ad Evangelium. Pr.*

117 *In ecclesia cathedrali et in aliis parochialibus ecclesiis diœcesis Rotomagensis, ad responsoria nunquam thurificatur chorus in nocturnis.*

(109) *Lectiones primi nocturni de prophetis erunt. Scilicet de prophetia Isaia, ut habetur in antiquis Breviariis ad usum Rotomagensis Ecclesiæ, quæ etiamnum leguntur hæc in nocte sine titulo. Notandum autem quod in ecclesia cathedrali Rotomagensi toto anni tempore, etiam æstivali, defertur lucerna ardens a puero præcedente acolythum qui defert lectionarium: quod nocturnas vigiliis de nocte dicendas demonstrat.*

(110) *Tria Evangelia in cappis, incenso et candelabris præcedentibus pronuntientur. Quæ omnia observantur in Rotomagensi Ecclesia, et incensatur altare antequam quisque legat Evangelium, ut præscribit Ordinarium Rotomagense ms., pag. 47: Septima lectio, octava et nona cum candelabris et thuribulo, et incensetur majus altare.*

(111) *Major ecclesiæ sacerdos dalmatica indutus et casula. Eo die sicut in Epiphania, non dalmatica, sed casula tantum induitur sacerdos, comitante subdiacono, ut notat Ordinarium Rotomag. ms., p. 47: Finita prosa quidam sacerdos revestitus omnibus indumentis sacerdotalibus, cum ipso subdiacono tunica revestitus, cantet ante altare Evangelium: Liber generationis. Finito Evangelio dominus archiepiscopus, aut decanus, vel alius de majoribus de dextro choro, incipiat*

ante altare cum candelabris et thuribulo: Te Deum.

(112) *Clerus et populus lavatum exeat. De ista lotione nihil reperio in Ordinario et in libris officialibus ms. ad usum Rotomagensis Ecclesiæ, nec apud officiorum divinatorum interpretes. Hic forte irrepsit librarii error, qui lavatum exeat, pro salutatum eat, scripserit; hujus enim salutationis ad præsepe mentio fit in officialibus libris et in Ordinario Rotomagensi ms. in hunc modum: Finito Te Deum, peragatur officium pastorum hoc modo secundum Rotomagensem usum. Præsepe sit paratum retro altare, et imago sanctæ Mariæ sit in eo posita. In primis quidam puer ante chorum in excelso in similitudine angeli Nativitatem Domini nuntians ad quinque canonicos quindecim marcarum et librarum, vel ad eorum vicarios de secunda sede; pastores intrantes per magnum ostium chori, per medium chori transeuntes, ad locum in quo paratum est **118** præsepe accedant cantantes hunc versum: Pax in terris, etc. Salutent pastores Virginem... Tunc viso puero pastores adorent eum. Finita missa, sacerdos qui missam cantaverit vertat se versus pastores, et dicat: Quem vidistis, pastores? dicite, annuntiate nobis in terris quis apparuit. Pastores respondeant: Natum vidimus, etc.*

(113) *Missam celebrent, quam secretarius ecclesiæ celebret, secundam cantor, tertiam præsul aut decanus. Sic quoque Ordinarium Rotomagense ms. tribus diversis presbyteris tres missas assignat, non eidem (ut vulgo fit in ecclesiis parochialibus). Dominus archiepiscopus si præsens fuerit cantet missam, aut decanus. Sequatur missa de luce quam cantet unus de sinistro choro... (Post processionem) archiepiscopus cum septem diaconis et totidem subdiaconis et aliis ministris cantet missam. Similiter a tribus diversis presbyteris tres missæ debent decantari apud Carthusianos, ex cap. 5 Statut. antiq.*

(114) *Secretarius ecclesiæ. Qui et custos apud Rotomagenses et sacrista, nunc autem usitatori et ab Isidori tempore in sacra jam adscito nomine thesaurarius dicitur. Pr.*

(115) *Cantor antiphonam: Ecce completa sunt, incipiat. Ordinarium Rotomagense ms. Benedicamus cantetur a pastoribus, Verbum Patris hodie; quo finito pastores cantent hanc antiphonam in pulpito: Ecce completa; archiepiscopus vel sacerdos dicat versum: Post partum. Oratio: Deus qui salutis. Benedicamus, tres pueri. Hæc sublata sunt in Ecclesia Rotomagensi.*

(116) *Incipiente diluculo altera missa eodem modo celebretur. Nunc vero more duplici celebratur in ecclesia cathedrali, quæ, Laudibus peractis, ibi statim decantatur, in parochialibus vero ecclesiis oriente sole.*

(117) *In Vesperis hymnus: A solis ortus. Hodie canitur in primis Vesperis hymnus: Veni, Redemptor, ut habetur in Ordinario Rotom. ms. et in vetustis Breviariis et Psalteriis.*

(118) *Diaconi diaconalibus vestibus induti. Hunc diaconorum et sequentes presbyterorum et puero*

rum ritus fusius explicat Ordinarium ecclesiæ metro-
politianæ, ubi inter cætera in festo S. Stephani præ-
scribitur, ut in processione (si festum in Dominica
evenerit) *diaconi in cappis sericis sint in superiori*
parte processionis versus portam S. Romani, et om-
nes 119 alii sint cappis suis nigris versus pulpitum :
et ita fiat a sacerdotibus et pueris in die S. Joannis et
SS. Innocentium. Item ut ad missam omnes diaconi
in cappis in medio chori chorum regant ; ut diaconus
legat epistolam : Stephanus plenus, et in loco ubi di-
citur : Clamavit voce magna dicens, duo diaconi can-
ent prosam : Stat ut agnus inter lupos. Tres diaconi :
Sederunt principes. ⁊ Adjuva me. Ut omnes dia-
coni cantent : Alleluia. ⁊ Ecce video celos, in me-
dio chori in modum coronæ, etc. ; denique ut lecto
Evangelio pronuntiet quidam diaconus in cantu :
Credo in unum Deum. Pr.

Diaconi procedant cum cereis. Scilicet ad altare S.
Stephani, ut habetur in Ordinario Rotomagensi ms.,
p. 20 : Finitis Vesperis, omnes diaconi ecclesiæ in
superlicis, tenentes cereos ardentis in manibus veniant
per chorum cum processione bini et bini usque ad
altare S. Stephani, cantando responsorium : Sancte
Dei pretiose. Tres diaconi cantent versum : Ut tuo.
Quo finito incipiatur antiphona : Beatus Stephanus,
levita. Tres diaconi ⁊ Gloria, etc. Oratio : Omnip-
otens sempiternus Deus. In reditu, ant. Nesciens mater,
vel responsorium de S. Maria ad placitum, et finiatur
in choro. Duo diaconi cantent ⁊ Post partum, vel
Speciosa. Oremus. Deus qui salutis. Benedicamus
ad placitum. Hujus processionis usus sublatus est
in Rotomagensi Ecclesia ; eam tamen sic describit
Processionale Bajocense anno 1624 editum : Finitis
ultimis Vesperis d'ei istius (scilicet Nativitatis Domini)
petit processio fontes per superiorem exitum chori ;
subdiaconus autem festivo indutus brachium sancti
Stephani cum sindone sericea, et ea rubea, defert
cantaturque responsorium sequens : Lapidis torrentis,
etc. Hæc tantum in ecclesia cathedrali observantur.
Prosa : Coelos vidit, etc. Deinde incipit archichorista
antiphonam sequentem : Infunde, etc. ; postmodum
progredditur processio in navim ecclesiæ, cantando
responsorium : Felix namque, cum versu et Gloria
Patri, et prosa : Inviolata. In reditu ⁊ Descendit
sine versu. In eodem Processionali Bajocensi habentur
processiones tribus sequentibus diebus post Ves-
peras et Tertiam. In veteri vero Ordinario, seu
Ceremoniali ms. canonicorum regularium S. Laudj
Rotomagensis ordinis S. Augustini, post Vesperas et
Laudes.

(119) *In matutinis ut præcedenti nocte pulsantur*
campanæ. 120 Festum S. Stephani nunc more duplici
celebratur ; invitationalium a duobus cappatis canitur
qui chorum regunt in nocturnis et Laudibus. Se-
quentes ceremoniæ scilicet in festis S. Stephani, S.
Joannis evangelistæ, et sanctorum Innocentium pe-
nitentibus obsolevere. Non incongruum tamen nobis vide-
tur referre quæ in Ordinario ms. habentur in hac
festivitate. Dum nona lectio legetur omnes diaconi

A pergant ad vestiariam, qua finita exeant de vestiario
cum cereis ardentibus cantando ⁊ O martyrum gemma,
et ante altare ad modum coronæ cum versu et prosa
a tribus diaconibus finiatur : quo finito incipiatur Te
Deum, etc., ut supra. In festo S. Joannis evangelistæ
eosdem ritus processionales describit Ordinarium
Rotomagense ms.

(120) *Cum antiphona et Gloria Patri, memoria*
Nativitatis. In Ecclesia Rotomagensi sit memoria Na-
tivitatis cum antiphona, versu et oratione, sublato
versu Gloria Patri.

(121) *Deinceps procedentibus sacerdotibus. Magna*
S. Joannis antiquitas apud nostrates presbyteros
veneratio : cujus variæ rationes peti possunt ex
variis ejus prærogativis, quæ sacerdotali ordi-
ni admodum conveniunt. Sed hæc potissimum arridet,
quod solus inter apostolos senioris nomen epistolis
suis præfixerit. De missa matutinali in nativitate S.
Joannis Baptistæ vide Amalarium De officiis eccle-
siasticis, lib. III, cap. 38. Pa.

Hæc autem missa peculiaris erat et omnino diversa
ab ea quæ post Tertiam celebratur, ut ex Missali
Parisiensi ms. 300 circiter annorum planum est, et
ex veteri Ordinario ms. canonicorum regularium S.
Laudi Rotomagensis.

(122) *Sacerdotes utantur casulis. Quantum istæ*
casulæ a nostris differrent colligi potest ex Rabano
l. I De institut. cleric., c. 21, De casula. Septimum
(inquit) sacerdotale indumentum est, quod casulam
vocant : dicta autem per diminutionem a casa, eo
quod totum hominem tegat : Græci planetam nominant.
Cui consonat Gemma animæ, De antiq. ritu miss.,
l. I, c. 207, De casula. Casulæ antiquitas erant rotun-
dæ, et limbus earum super brachia errabundus totum
corpus circumibat. Hujusmodi duæ in sacristia
ecclesiæ cathedralis Rotomagensis asservantur casu-
læ, de materia quidem plicabili (ut indicat Rituale
Rotomagense) quarum altera 121 quæ est violacei
coloris utitur celebrans in Sabbato sancto Paschæ,
et vigilia Pentecostes, dum leguntur prophetiæ ; alte-
ram vero coloris albi induit sacerdos cantaturus
genealogiam in festis Natalis Domini et Epiphaniæ,
ut venerandæ hujus antiquitatis usus omnino non
deperat. Eapropter Rituale Rotomagense præcipit
ut sacrarum vestium ea forma servetur, quam Patrum
institutio, et cathedralis ecclesiæ veneranda præscri-
buit antiquitas, videlicet ut casulæ seu planetæ in tan-
tam hinc inde amplitudinem extendantur, ut brachia
tota saltem obtegant ; ideoque ex commodu et plicabili
materia fiant, ut facile per s̄mbrias levari possint, nec
celebrantem impediunt. p. I, pag. 386. Hæc retulisse
sufficiat, ut inde discant qui ecclesiasticis ornamentis
provident hodiernum usum non tenere, sed potius
ecclesiasticis legibus obtemperare, et ad veterem
formam ea reducere.

(123) *Incipiente officio infantum. Id est puerorum.*
Sic Carthaginenses lectores infantuli apud Victorem
Vitensem lib. II, et in Martyrologio ad III Idus Julii.
De officio infantum, quod diutius in Ecclesia vigit,

plura Ordinarium hac die, (Pr.) quod post observationes ex eodem Ordinario Rotomagensi ms. describimus.

(124) *In festo S. Silvestri 6 primæ lectiones de sancto, tres ultimæ de Nativitate.* Idem habetur in Breviariis Rotomag. a. 1491 et 1578, quibus Ordinarium Rotomagense ms. concordat de lectionibus pariter et missis, et Ordinarium ms. canonicorum regularium S. Laudi Rotomagensis. Nunc tres primæ lectiones de Epistola ad Romanos, tres secundi nocturni de Vita sancti Silvestri, et tres tertii nocturni de expositione in Evangelium: *Sint lumbi*; et vice versa missa matutinalis de Nativitate, major de S. Silvestro celebratur.

(125) *Lectiones tres cum tribus responsoriis.* Hodie novem in Breviario Rotomagensi lectiones cum totidem responsoriis leguntur.

(126) *Cum Laudibus et sequentia.* Sequentia et Laudes ex hac missa sunt ablatæ.

(127) *Sancti Joannis octavæ ut festum apostoli.* Nunc ut festum Dominicale receditur, sicut et octavæ sancti Stephani et sanctorum Innocentium.

(128) *Dies circumcisionis celebretur ut festum S. Joannis.* More 122 triplicis 2 classis celebratur in Ecclesia Rotomagensi. Ad Vesperas duo cappis induti chorum regunt, responsorium a quatuor in cappis decantatur, et duo de majoribus thurificans altare. Similiter ad Matutinum quatuor in cappis invitatorium canunt et nonum responsorium, et per Nocturnas et Laudes chorum regunt. Ad missam cantor in cappa intonat introitum, duo cappati de secunda sede graduale, quatuor de majori sede cappis induti *Alleluia* cum versu succinunt. In secundis Vesperis omnia ut in primis, sed ab uno tantum celebrante altare thurificatur.

(129) *Dies Epiphaniæ ut dies Nativitatis celebretur.* Excepto quod in septima tantum lectione altare thurificatur.

(130) *Absque invitatorio.* Idem docet Alcuinus, lib. De div. offic., tit. De Epiphania: *In hac die (inquit) unum omittimus ex his quæ in Nativitate Domini celebramus, hoc est invitatorium.* Idem cum Alcuino Amalarius lib. iv De Eccles. observat., c. 33, et libro De ordine antiphon., c. 21. Item Micrologus, c. 40: *In Epiphania ad Nocturnas juxta Romanum Ordinem invitatorium reticemus, ut a dolosa invitatione Herodis discrepemus.* Eo die invitatorium non legitur apud Honorium Gem. animæ, nec apud Beletum, lib. De div. offic. c. 37, nec apud Durandum; libro enim sexto, c. 16, De festo Epiphaniæ ait: *Invitatorium etiam non dicitur propter quatuor rationes.* Et in Breviario Dominicanorum: *In Epiphania ad Matutinum non dicatur invitatorium neque hymnus.* Item in Ordinario ms. canonicorum reg. S. Laudi Rotomagensis: *Ad Matutinum invitatorium et hymnus non dicuntur.* Nunc vero invitatorium dicitur, quod a 200 circiter annis in Ecclesia Rotomagensi institutum legitur ex Ordinario ms. Bigotiano, p. 33.

A (131) *Non omnino omittitur, quin in ordine psalmodiarum recitatur.* Consonat quod legere est apud Durandum loco supra citato: *Licet ergo hac die non dicatur invitatorium, tamen psalmus invitatorius, scilicet: Venite exsultemus, in tertio nocturno ad septimam antiphonam dicitur.* In Breviario Dominicanorum: *In tertio nocturno antiphona: Venite adoremus, etc. Psalmus ipse.* Et in Ordinario ms. canonicorum S. Laudi Rotomagensis: *In tertio nocturno antiphona: Venite, psalmus ipse, stando vsallatur totus.*

(132) *Sacerdos dalmaticatus et casulatus procedat.* Sic legitur 123 in ordinario Rotomagensi ms. p. 33: *Finito nono responsorio sacerdos revestitus sacerdotalibus vestibus cantet hoc Evangelium ante altare, et subdiaconus cum eo, sicut notatur in Nativitate Domini: Factum est cum baptizaretur. Finito Evangelio incipiat archiepiscopus, vel sacerdos hebdomadarius ante altare cum candelabris et thuribulo vsal. Te Deum.*

(133) *Stellæ officium incipiat.* Per officium intelligo spectaculum, seu (ut vocabant) mysterium, quo apparitionis stellæ et adorationis magorum historia populo exhibebatur. Eodem sensu accipiendum est officium sepulcri, de quo inferius in ordine Paschæ. Hæc et alia sequiorum temporum inventa, quæ diutius apud majores nostros perseverasse docet Ordinarium, castigatio ætas jure postea abrogavit, ne sacri ritus in ludos scenicos et ineptias defluerent. Pr.

C In Ordinario Rotomagensi ms. vocatur *officium trium regum*; post Tertiam olim fieri solitum; illud subjungimus officio infantum.

(134) *Absque Te Deum laudamus et Gloria in excelsis.* Hodie dicuntur in diocesi Rotomagensi, sicut fieri solet intra octavas.

(135) *Introeuntibus chorum cantor ant. aut ñ incipiat de sancto cujus est ecclesia.* His Dominicis vacantibus ad introitum chori dicitur ñ *Te laudant, vel Confirmatum est, aut Nesciens mater*, ut notatur in Ordinario ms., vel etiam de sancto patrono, ut habetur in Processionali Rotomagensi, aut aliqua antiphona de beata virgine Maria.

D (136) *Vigilia vero Epiphaniæ.* Hanc de vigiliæ illius jejuni Joannis sententiam olim apud nos tenuisse, processu vero temporis religiosum morem abusu, an indulgentia, exolevisse, vel inde constat, quod eadem fere legere sit in Ordinario, cum quodam tamen temperamento: [*In crastino, vigilia Epiphaniæ quam plebes diverse colunt, alteri prandent, alteri jejulant, nobis autem jejunando colore congruum videtur. Quia enim tanta solemnitas nobis eminet in qua se tota Trinitas mundo præmanifestavit, oportet nos ante purificari:*] *sed Ecclesia Rotomagensis non jejunit propter solemnitatem Nativitatis Domini.* Pr.

(137) *In quibus per aliquot dies jejunamus.* Hinc apparet in Ecclesia Rotomagensi olim jejunium per aliquot dies ante 124 purificationem in usu fuisse posi-

tm; cujus etsi vestigium nullibi apud expositores divinatorum officiorum deprehenderimus, nec in Ordinariis nostris et officialibus libris mss., legitur tamen in Missali Parisiensi ms. 300 annorum, et in veteri Breviario ordinis Fontebraldensis: *Vigilia Purificationis*; quod ad jejunium proxime accedit.

(138) *Ad eam clerus et populus pergant.* Hodie ad aliam ecclesiam non pergit clerus, sed in motu processionalis canitur hæc antiphona: *Ave, gratia plena.*

(139) *Versus sequatur a duobus clericis cantatus.* Nunc a quatuor in pulpito canitur; quod in omnibus festis triplicibus observatur.

(140) *Præcedente Sabbato ad Vesperas vice hymni cantetur sequentia:* Cantemus cuncti melodum. Ejus loco in Sabbatis dicitur hymnus: *O lux, beata Trinitas*, in Vesperis, usque ad Sabbatum ante Dominicam primam Quadragesimæ, quod etiam præscribit Ordinarium Rotomag. ms., p. 46.

(141) *Invitatorium alleluaticum.* Invitatorium sine *Alleluia* canitur, cessat enim in Vesperis Sabbati præcedentis.

(142) *In primo nocturno heptaticum incipiatur.* Ordinarium ms. Ecclesiæ Rotomagensis: *In Septuagesima incipiatur liber Genesis, et legatur tam ipsa quam ceteri libri legales usque ad passionem Domini; scilicet liber Exodi, liber Levitici, liber Numeri, liber Deuteronomii, liber Josue, liber Judicum, liber Ruth, per hebdomadam tres lectiones: in secundo nocturno tres lectiones de sermone; in tertio nocturno tres lectiones de expositionibus.* Breviatium Rotomagense an. 1491, p. 1: *A principio Septuagesimæ usque ad passionem Domini legitur de libris Moysi, Josue, Judicum, et Ruth, per ferias tres lectiones.* In Rotomagensi diœcesi nunc legitur de libro Genesis usque ad Cineres; per totam Quadragesimam leguntur expositiones Patrum in Evangelia: in Dominicis vero legitur in primo nocturno de libro Genesis et de libro Exodi.

(143) *Matutinæ laudes cum alleluaticis antiphonis.* Hodie a Vesperis Sabbati ante Septuagesimam cantato ultimo *Benedicamus Domino*, et *Deo gratias* cum duplici *Alleluia*, in quocunque officio usque ad Pascha *Alleluia* dimittitur; *Te Deum*, *Gloria in excelsis*, et *Ite missa est* non dicuntur, nisi in festis per Quadragesimam. Idem præscribit Ordinarium ms.

125 (144) *In Matutinis.* Scilicet Laudibus: Laudes enim Matutinum vocabantur, ut liquet ex sacrorum rituum expositoribus; nos vero Nocturnas et Laudes quia conjunctæ fuerunt uno nomine Matutinum vocamus.

(145) *Post, Benedicamus cum Alleluia.* Id ipsa Joannis ætate correctum fuit ab Alexandro II papa, qui *Alleluia* in Sabbato ad Vesperam jussit dimitti ante Septuagesimam, ut docet Micrologus De eccles. observat., cap. 47. Pn.

(146) *Septuaginta enim dies.* De mystica hac dierum significatione vide Alcuinum, libro De divinis officiis, ejusque et Caroli Magni epistolas; Amalarium,

A lib. 1, cap. 1, 2, 3 et 4; Rabanum Maurum, De institut. cler., lib. 11, cap. 34; Hugonem de S. Victore, De special. miss. observat., lib. 111, cap. 16. Pa.

(147) *Ipsa die in processione,* Ecce charissimi. Hoc responsum in pluribus Ecclesiis ob longitudinem respuitur, licet in Processionali Rotomagensi notetur, et in Ordinario ms., p. 47, in hunc modum: *Sequitur processio n̄ Ubi est Abel, cum versu et regressu. In statione.* Ecce, charissimi, dies. *Versus in pulpito:* Ecce mater nostra. Ut videatis. *Ad introitum chori n̄* Igitur perfecti sunt, *cum versu et regressu* (in cathedrali finitur in navi ecclesiæ, nec intrat in chorum clerus). *Quibus finitis dominus archiepiscopus faciat sermonem ad populum, et post cantetur Tertia*

(148) *Quatuor dies a sanctis Patribus sunt additi.* Ut testantur Amalarium, l. 1 De ecclesiast. officiis, c. 7, De jejunio, et Guill. Durandus Ration. divin. offic., l. vi, c. 28.

(149) *Legantur sermones Patrum.* Seu homiliæ, vel expositiones Patrum in Evangelia quæ leguntur per ferias Quadragesimæ.

(150) *Laudes mortuorum tantum celebrentur.* Idem legere est apud Radulfum Tungrensem libro De canonum observantia, proposit. 29: *Generalis* (inquit) *plurium usu est, ut Vesperæ et vigiliæ dicantur die præcedenti, et Laudes die sequenti post Matutinas.* Sed post nocturnum pro defunctis, dicuntur pro iisdem Laudes in ecclesia cathedrali ante Completorium.

(151) *Septem psalmi cum litanis.* Non dicuntur hæc die post Laudes septem psalmi pœnitentiales, sed post Nonam sine litanis. In Quadragesima vero qualibet feria quarta dicuntur 126 quindecim psalmi graduales Laudibus peractis, feria sexta psalmi pœnitentiales septem cum litanis et precibus, dummodo officium sit de feria.

(152) *Prima post solis ortum cantetur.* Horam indicat hymnus: *Jam lucis orto sidere*, etc., sed in ecclesia cathedrali hora octava Matutina cum dimidia canitur.

(153) *Sexta dicta parvum intervallum fiat.* Diebus jejunii et Quadragesimæ nullum fit intervallum, sed statim dicitur Nona, quæ sua hora dicenda est (ut notat Joannes Abrincensis). Quæ autem sit hora qua Nona dicenda sit, vix ullus antiquarius ignorat: est enim tertia pomeridiana: ipsa hora dicitur Nona in ecclesia cathedrali, sed diebus jejunii quatuor horis anticipatur, scilicet una antemeridiana. In Quadragesima expleta Nona quæ tertia post meridiem hora cantabatur, postea missa, et Vesperæ psallebantur, quibus expletis clerus et populus ad refectionem, eamque unicam, pergebant, ut testantur S. Basilius, orat. 1, De jejunio; S. Joannes Chrysostomus, homil. 10 in Genesim; S. Augustinus, serm. 56 de temp.; S. Ambrosius, serm. 33; S. Bernardus, serm. 3 in Quadragesima; Micrologus De rebus ecclesiasticis, c. 49, et concilium Rotomagense A.

C. 1072, præside Joanne II, canone 20 idem præcipit: *Statum est ut nullus in Quadragesima prandeat antequam hora nona peracta vespertina incipiat, non enim jejunit qui ante manducat.* Hoc de jejunio decretum religiosissime servant monachi Benedictini abbatix S. Cyranni, unica refectioe contenti ab Exaltatione S. Crucis usque ad Quadragesimam hora nona, scilicet tertia post meridiem; in Quadragesima vero post Vesperas, scilicet sexta vespertina.

(154) *Qua finita Vesperæ mortuorum dicantur, etc.* Sic quoque Ordinarium Rotomagense ms. *In agendis mortuorum ita fiat singulis diebus: Ante Vesperas dicatur: Placebo, exceptis Sabbatis et festis triplicibus.* Hanc consuetudinem semper retinuerat ecclesia cathedralis Rotomagensis usque ad annum præteritum, quo Vesperas diei anteposuit Vesperis defunctorum, quæ immutatio facta est pro quadragesimali tantum tempore propter nimietatem officiorum.

(155) *Vigilia mortuorum agatur.* Hic concordat Ordinarium ms., in quo sic legitur p. 53: *Post prandium sequitur vigilia mortuorum.*

127 (156) *Lectio collationis recitetur.* Collatio ista per totam Quadragesimam recitabatur ante Completorium, ut legitur in Ordinario ms., pag. 53 et 56. *In his quatuor diebus* (scilicet a capite jejunii usque ad Dominicam 1 Quadragesimæ) *lectio legatur ante Completorium De dialogo Gregorii, etc.* Sic teneas usque ad Cœnam Domini. Item feria 2 Quadragesimæ, ante Completorium usque ad Ramos palmarum legantur expositiones per ferias; et in Dominicis Quadragesimæ: *legatur lectio de residuo expositionis ejusdem diei.* Hæc spiritualis collatio in clero et populo postea in corporalem collationem sive cœnulam transmutata est, de qua vide Francolinum, De tempore horarum canonicarum, c. 38, n. 10.

(157) *In omnibus horarum precibus semper Miserere mei Deus.* Idem exstat in Breviariis A. 1491 et 1578, in Psalteriis A. 1507 et 1586; quibus astipulatur Durandus, Ration. divin. offic., l. vi, c. 32 De Dominica 1 Quadragesimæ: *Hoc tempore dicitur regulariter octies in canonicis horis psalmus ille pœnitentialis, Miserere mei, Deus.* In Ecclesia autem Rotomagensi ille psalmus dicitur tantum in Vesperis feriarum Adventus, Quadragesimæ, et IV Temporum, nec dicuntur psalmi illic assignati per horas, sed dicto capitulo dicuntur preces ut in Breviario Rotomagensi, quibus oratio diei cum versu *Benedicamus Domino* in fine subjungitur.

(158) *Unum psalterium psalmorum subjungatur.* Hic quemdam psalmorum numerum intellige, non integrum psalterium, quod indicat Radulfus Tungrensis libro De canonum observ., propos. 21, in hunc modum: *Et quia in sancta Quadragesima sancti Patres voluerunt officium Ecclesiæ cum aliis bonis operibus omnimode augmentari, ideo in augmentum divini cultus ejusdem temporis, diebus serialibus Quadragesimæ et novem lectionibus vacantibus, dicta*

A prima legitur psalterium hoc modo. Recipiã cum prostratione venia, incipit sacerdos: Deus in adjutorium; Gloria; Laus tibi; deinde quotidie leguntur decem psalmi de psalterio bini, et bini sub uno Gloria; post ultimum, Laus tibi; versus, Intret; deinde litania tota: qua dicta omnibus prostratis dicuntur preces majores cum septem psalmis et orationibus supradictis, et ad Per Dominum surgant omnes.

(159) *Dicatur pro peccatis in Matutinis: Vivo ego, etc.* Hæc **128** sublata sunt in Ecclesia Rotomagensi, tam in Laudibus matutinis quam in Vesperis.

(160) *In Vesperis Sabbati, etc., sanctorum agenda est memoria.* Nulla olim tempore quadragesimali festivitas, sed in Vesperis Sabbati et Dominica die sanctorum agebatur memoria quorum festa evenirent in hebdomada, sicut statuerat concilium Laodicenum, c. 49: *Non oportet in Quadragesima natalitia martyrum celebrare, sed eorum in Sabbato et Dominica tantum memoriam feri.*

(161) *Incipiente episcopo antiphonam: Immutemur.* Eam cantor hodie inchoat quam chorus prosequitur.

(162) *Cinerem cum aqua benedicta tribuat.* Idem præscribit vetus Ordinarium ms. canonicorum regularium sancti Laudi Rotomagensis, in feria quarta Cinerum. Non aspergitur hodie aqua benedicta in cinerum impositione. Cineres benedicti in signum pœnitentiæ imponuntur, quia olim in cinere et cilicio pœnitentia agebatur (de quibus instruendus est pastoribus populus) in cujus testimonium Ecclesia hac die canit antiphonam: *Immutemur habitu in cinere et cilicio; et in cathedrali, Rotomagensi ecclesia in ejectione publice pœnitentium a diacono hastili appensum portatur cilicium, juxta illud Durandi Ration., lib. vii, cap. 35: Cinis et cilicium arma sunt pœnitentium.* De expulsionem pœnitentium videndus sermo egregius Ivonis Carnotensis episcopi, De capite jejunii, inter ipsius opera jam editus.

(163) *Ante processionem.* Quæ expulsis pœnitentibus fit ad altare S. Stephani in eadem ecclesia, cantando responsum; cum autem processio pervenerit ad capellam S. Stephani, omnibus genuflexis (olim etiam prostratis, ut ex veteri Ceremoniali ms. constat), dicuntur preces et orationes, ut in feria secunda Rogationum: quibus finitis litanix breves integre a duobus de secunda sede cantantur choro respondente, qui ordo 4 et 6 feriis usque ad feriam sextam in parasceve exclusive servatur, quarta feria ad altare S. Stephani, sexta ad altare S. Joannis.

(164) *Pœnitentes ejiciantur.* Hæc Durandus, Ration., lib. vi, c. 28: *Pœnitentes namque tunc ab Ecclesia cum processione et cruce ejiciuntur, et in die Cœnæ in eadem recipiuntur.* De ejectione autem publice pœnitentium et convocatione in **129** Ecclesia Rotomagensi, vide quid præscribat Ordinarium ms. post nostras observationes.

(165) *Hymni in Vespertis: Ex more docti mystico*, etc. Idem hymni habentur in Breviariis Rotomag., an. 1491, 1578, et in Psalteriis an. 1507 et 1586; sed quotidie in Vesperis usque ad primas Vesperas Dominicæ Passionis, exceptis festis, dicitur hymnus: *Audi, benigne conditor*, et ad Matutinum hymnus: *Ex more docti*; ad Laudes vero: *Jam Christe sol justitiæ*.

(166) *Per adjectionem unius lectionis et unius responsorii*. Per responsum intelligas graduale, ut jam diximus. Idem legit Amalarius, l. 1, De eccles. offic., c. 8, De secunda varietate 4 hebdomadæ quadragesimæ: *In quarta feria quartæ septimanæ varietas est per adjectionem unius lectionis et unius responsorii. Eadem die agitur scrutinium tertium quod maximum est inter septem scrutinia..... Eadem die instruuntur de auctoribus et initiis quatuor Evangeliorum*.

(167) *Traditur eis oratio Dominica et symbolum, quod*, etc. Amalarius ibidem: *Eadem die percipiunt orationem Dominicam et symbolum ad reddendum in Sabbato sancto Paschæ*. Idem docet, Guill. Durandus, Ration. divin. offic., l. vi, c. 46, De quarta feria quartæ hebdomadæ.

(168) *In Sabbato quod palmas præcedit pedes pauperum lavare ecclesiasticus Ordo præcepit*. Hinc in Sacramentario et Antiphonario vetus diei inscriptio: *Sabbato vacat, dominus papa eleemosynam dat*. Qua de re consule Amalarium, l. 1, c. 9, et Rupertum abbatem Tuiticensem, De div. offic., l. v, c. 6. Pa.

His subscribit Durandus, Ration. divin. offic., l. vi, c. 66, De Sabbato ante Palmas: *In hoc enim Sabbato intendere consuevit dominus papa pauperibus Christi dando eleemosynam, et mandatum celebrando*. Item Gemma animæ, l. iii, c. 71.

(169) *Post Tertiam, clerici cum ramis palmarum ad processionem pergant*. Hic altum silentium de processione ad S. Gildardum, in qua defertur a duobus presbyteris corpus Christi in feretro reconditum: cujus institutionis licet fixum tempus statui non possit, saltem legitur idem ritus in Decretis B. Lanfranci Ordinar., c. 4, sect. 4, et in veteri Ordinario ms. canonicorum S. Laudi Rotomagensis. Hujus processionis ritum post observationes ex Ordinario Rotomagensi ms. describimus.

130 (170) *Dominus vobiscum dicatur*. Ita ordinaria mss., libri officiales mss. et Missalia quædam; jam vero nulla die ad passionem dicitur *Dominus vobiscum*.

(171) *Cortina ante altare deponatur*. Idem præscribit Ordinarium ms. canonicorum S. Laudi Rotomag. Ita quoque Ordinarium ms., p. 74: *Ad passionem Domini cortina pendens inter chorum et altare non moveatur usque ad: Et velum templi scissum est, et tunc trahatur ab utraque parte et scindatur per medium, et amplius non reponatur*. Hæc in ecclesia cathedrali Rotomagensi observantur.

(172) *Omnes pulsantur campanæ*. In ecclesia cathedrali more semiduplici, ut in Sabbatis Vesperæ celebrantur, nec omnes campanæ sonant, sed tres tantum, ut in Dominicis; et duo cappati chorum regunt, sicut in duplicibus; in quibus concordat Ordinarium ms., p. 74: *Ad Vesperas non dicatur: Placeo, sed festivo pulsetur sicut in Dominica ob reverentiam Dominicæ Cænæ, et festivo cantetur et antiphonæ super psalmos cum neuma finiuntur*. Ant. Beatus vir. *Psal. Nisi Dominus ædificaverit, etc., secundum ordinem, et duo de secunda sede in cappis nigris de serico regant chorum*; (nunc autem in cappis violacei coloris) duo de majori sede in cappis. *¶ Circumdederunt*, et ad *Magnificat* altare et chorus thurificantur. *Benedicamus* ab uno ut in semiduplicibus canitur. Item in veteri libro officiali ms. ad usum Ecclesiæ Rotomagensis legitur: *In Vesperis omnes campanæ ut in novem lectionibus pulsantur ob reverentiam Dominicæ Cænæ*. Idem præscribit Ordinarium ms. canonicorum S. Laudi Rotomagensis.

(173) *Omnes simul pulsantur*. Liber officialis Rotomagensis ms. ex bibliotheca Bigotiana: *In quinta feria, in nocturno primitus campanæ sigillatim, post omnes simul pulsantur*. Idem quod supra.

(174) *In tertio Evangelii expositio*. Non legitur de expositione Evangelii, sed de Epistola I B. Pauli ad Corinth., c. xi.

(175) *Quæ sola remansit candela exstinguatur*. Ita Ordinarium ms., p. 75. *Psalmus, Benedictus festivo cantetur, et candela quæ sola remanserat exstinguatur*. Idem Liber officialis Rotomagensis ms. et addit: *Ex quo vero ultima candela ad Benedictus exstinguitur, lumen in ecclesia usque post ignis benedictionem non accendatur*. His tamen diebus in Ecclesia Rotomagensi in arca reservatur ut postea reveletur, quemadmodum **131** apud Durandum legitur Ration. div. offic. l. vi, c. 72. *Candela autem quæ in medio est non exstinguitur, sed in fenestra vel arca accensa servatur occulte, ut postea reveletur, et ecclesiam illuminet*. In breviariis vero Rotomag., an. 1491 et 1578. *Et candela quæ remanserat abscondatur*.

(176) *Alta voce cantentur*. Nunc Vesperæ voce mediocri recitari solent, ex ordine divini officii, sicut horæ canonicæ, exceptis Nocturnis et Laudibus.

(177) *Dicto versu ab aliquo puero*. Versus subjungitur a choro, nec dicitur a puero nisi post Laudes in fine troporum. Responsum autem post psalmos, de quo apud Joannem fit mentio, legitur in Ordinario ms. canonicorum regularium S. Laudi Rotomagensis.

(178) *Convocatio pœnitentium*. Veterem hanc et salutarem observationem Ecclesia Rotomagensis hætenus constantissime tenuit. Cæterum notare libet ex Ordinario, duplicem olim hac die absolutionem dari consuevisse, alteram populo post matutinas Laudes, alteram finita Nona pœnitentibus, quæ re-

conciliationi et sermoni subungebatur. De con-
vocatione et absoluteone pœnitentium vide Ordinem
Romanum, Alcuinum, lib. De div. offic., De Cœna
Domini, Amalarium, lib. 1, c. 12 et Rupertum, lib.
v, c. 19. Pr.

(179) *Tam clerus quam populus prostrati absolu-
tionem accipiant.* Duplex hac die absolutio ex Ordina-
rio ms. habetur : prima cleri et populj post Lau-
des, altera publice pœnitentium post Nonam, sic
enim legitur, p. 76 : *Puer unus alta voce dicat : Mor-
tem autem crucis. Tunc chorus cum silentio dicat :
Pater noster. Sed libera. Amen. Psalmus Miserere
mei, Deus. Oratio : Respice, quæsumus, Domine,
quilibet per se Amen tantum. Tunc aperiatur lucerna.
Hoc finito septem psalmi penitentiales dicantur.
Antiphona : Ne reminiscaris. Psalmus : Domine, ne in
furore, et cæteri psalmi. Kyrie eleison, Christe elei-
son. Kyrie eleison. Pater noster. Et ne nos. y Mitte
eis, Domine. y Convertere, Domine. y Fiat mise-
ricordia. y Domine Deus virtutum. y Domine,
exaudi. y Dominus vobiscum. Oratio : Adesto, Do-
mine, supplicationibus. Oratio : Deus qui humani.
Alia oratio : Domine, sancte Pater. Postea dominus
archiepiscopus, vel ejus vicarius populum absolvat :
Absolvimus vos vice beati Petri. Postea eos benedi-
cat. Secundam absoluteionem quæ est pœnitentium
132 ex eodem Ordinario ms. exhibemus post ob-
servaciones nostras una cum sermone archidiaconi
ad archiepiscopum Rotomagensem, pro reconcilia-
tione publice pœnitentium nõndum edito, ex veteri
ms. codice bibliothecæ cathedralis ecclesiæ Roto-
magensis 700 annorum.*

(180) *Quod in his tribus diebus novus ignis ac-
cenditur.* De triduoano ignis accendendi ritu le-
gendus Ordo Romanus, et Rupertus, lib. v, cap.
28. Pr.

Ignis ille benedictus in ecclesia cathedrali, et in
quibusdam parochiis Sabbato sancto populo distri-
buitur, ut ex eo ignis in Christianorum domibus ac-
cendatur. De quo vide Ordinariam ms. canonicorum
S. Laudi Rotomagensis.

(181) *Si episcopus fuerit, Gloria in excelsis can-
tetur ; sin autem non.* Idem docet Durandus, Ra-
tion. div. offic., l. vi, c. 75, De officio missæ ipsius
quintæ feriæ. Item Ordinarium Rotomagense n.s.
Ista die in parochiali ecclesia. Gloria in excelsis non
dicatur. Hodie tamen dicitur in omnibus ecclesiis
parochialibus diœcesis Rotomagensis. In ecclesia ca-
thedrali fit in missa consecratio chrismatis, cujus
ritum et cæremonias describimus ex Ordinariis miss.
ecclesiæ cathedralis Rotomag. et Bigot. post proces-
siones solemnes.

(182) *Usque missam noctis Dominicæ.* Hæc enim
missa quæ Sabbato sancto dicitur, juxta sacrorum
canonum et Patrum decreta in nocte dicenda foret,
cum ad noctem Dominicæ, resurrectionis perti-
neat.

(183) *Sacerdos manibus tenens calicem, ant. Cali-
cem incipiat.* Sic constanter legitur in Libro officiali

ms. et in Missalibus ad usum Ecclesiæ Rotoma-
gensis an. 1513, 1516, 1527, 1538, 1576 et 1604.
*Deinde dicantur Vesperæ demissa voce, presbyter te-
nens calicem in manibus incipiat hanc antiphonam :
Calicem, etc. Hodie ab uno e majoribus chori in-
choatur.*

(184) *Loco earum percutiantur tabulæ.* Ita Alcu-
nus in libro De div. offic., tit. De Cœna Domini :
*Relicetur sonus signorum atque campanarum, pro
hoc enim humilior sonus lignorum ad congregandum
populum assumitur.* Item Amalarium De Cœna Domi-
ni : *Nec non etiam altitudo signorum quæ fiebat etiam
per vasa ærea deponitur, et lignorum usus usquequa-
que humilior æris sono necessario pulsatur ut con-
veniat populus ad ecclesiam.* Item Rupertus, Div.
offic., l. v, c. 29 : *Ligneo malleolo in tabula suspenso
et personante, populumque ad ecclesiam invitante
133 significamus.* Item Joannes Belethus, De divi-
nis officiis, c. 100 : *Ad officium Tenebrarum non cam-
panis pulsandum est, sed ligneis tabulis ; et Guill.
Durandus, Ration. div. offic., l. vi, c. 71 : Et non
ulterius pulsant campanis, fit tamen dignum cum ta-
bula, ligni quidem usus humilior æris sono hoc
ostendit, et inde Ecclesia Orientalis usum adhuc tenet
lignorum, et ut populus humilior reddatur.* Quibus
concordat Missale Romanum 200 circiter annorum,
et 1658 in die Cœnæ : *Facto signo cum tabula con-
veniunt.*

(185) *Sex psalmi.* Hodie canuntur tantum quin-
que, et præmittitur *Benedictus* ; sed Vesperæ al-
tera oratione a comunione diversa concluduntur.
In ecclesia cathedrali chorus regitur a duobus can-
toribus de secunda sede in cappis violacei coloris,
et ad *Magnificat* altare thurificatur triplici ductu a
celebrante cappa induto, qui et Vesperas oratione
complet.

(186) *Ipsa die clerus et populus communicetur.*
Idem in Ordinario ms. et in Rituali Rotomagensi,
an. 1654, p. 1, pag. 400, præcipitur ut *seria quinta
in Cœna Domini omnis clerus, etiam presbyteri de
manu præsentis seu præpositi in missa solemn-
i munitionem accipiant, memores institutionis sacræ
mensæ, in qua Dominus discipulos manu propria sui
corporis compotes fecit ; et in Missali Romano 200
annorum : Deinde fratres immediate communicant,
et postea completur missa.*

(187) *Medietas hostiarum absque vino in crastino
reservetur.* Ordo Romanus : *Missa expleta, communi-
cent ordine constituto, et servent de sancta usque in
crastinum.* Alcuinus, De Cœna Domini. *De eodem
vero die legitur in Ordinibus, quod reservandum sit
de corpore Domini ad communicandum in crastinum.*
Consonant quæ legere est apud utrumque, ad feriam
6 Parasceves, omnes scilicet ea die communicare
cum silentio. Amalarium tamen, lib. 1, cap. 13 ex
responsione Romani archidiaconi, observat contraria
fuisse Romanæ Ecclesiæ praxim. *In ea (inquit)
statione, ubi apostolicus salutatur crucem, nemo ibi
communicat.* Pr.

(182) *Iterum communicentur.* Obtinuerat is usus ante Joannem, nam et Theodulfus Aurelianensis episcopus: *In Cœna Domini* (inquit) *et in Parasceve, in vigilia Paschæ, et in die resurrectionis Domini, penitus ab omnibus communicandum.* Capitul., c. 41; viguitque post eum, nam Joannes 134 Beletus libro De div. offic., c. 99, dicit ab omnibus religionibus, quibus necessitas est, communicari. Ordinarium autem ms. canonicorum regul. S. Laudi Rotomagensis: *His quatuor diebus nullus se, nisi rationabili causa, a communione debet subtrahere.*

(189) *Nudantes altaria.* De nudatione altarium usque ad Sabbatum sanctum legendus Ordo Romanus De Cœna Domini; Amalarius, l. 1, De ecclesiast. offic., c. De Cœna Domini; Gemma animæ De antiq. ritu miss., l. III, c. 83, etc. Quapropter qui his diebus privatas missas celebrant presbyteri, videant quam parum veteri instituto et ecclesiasticæ hoc congruat disciplinæ.

(190) *Sola aqua parietes et pavimenta.* Quod parietes et pavementum aqua lavari debeant docet Alcuinus, lib. De div. offic., in Cœna Domini: *Eodem die altaria templi et parietes sive pavimenta ecclesiæ lavantur.* Alcuino astipulantur Joannes Beletus De div. offic., c. 103, et G. Durandus, l. VI, c. 76. In Ecclesia vero Rotomagensi altaria tantum vino et aqua lavantur.

(191) *In quadam domo convenient, et Dominico exemplo mandatum faciant.* In navi ecclesiæ mandatum sit pauperum, nec hodie clericorum. De mandato pauperum sic præcipit synodus autumnalis an. 1611, art. 4: *Ut feria quinta in Cœna Domini mandatum Dominicum in singulis (si fieri potest) ecclesiis, maxime vero in congregationibus clericorum et monachorum, religiose peragatur, pauperum pedes lavando, tergendo, deosculando, eisque ministrando cum omni humilitate, sicut in hac sancta metropolitana ecclesia, omnium nostræ provinciæ ecclesiarum matre ac magistra, laudabiliter observatur.* Advertant autem sacerdotes hanc pedum lotionem non posse omitti cum mandatum sit Dominicum, et a Domino institutum, ideoque ab omnibus, præcipue pastoribus, exemplo Dominico fideliter est peragendum.

(192) *In refectorium pergant.* Idem legitur in Ordinario ms. canonicorum S. Laudi. Verum cum hodie in ecclesia cathedrali commune non habeatur refectorium, in capitulum pergunt, ut præscribit Ordinarium ms. et Processionale Rotomagensis, et ibi legitur Evangelium Joannis a principio cap. XIII usque ad finem XIV.

(195) *Unicuique fratrum episcopus phialam vini exhibeat.* Vide 135 post observationes ea quæ de mandato præscribunt Ordinaria mss. Ecclesiæ Rotomag. et canonicorum S. Laudi.

(194) *Mandatum pauperum mandatum fratrum præcedat.* Duplex enim in Ecclesia Rotomagensi olim mandatum, ut legitur in Ordinario et in Libro officiali Rotomag. mss.; et apud Rupertum, De div.

offic., l. v, c. 22. De mandato pauperum, et in Missali Romano 200 annorum: *Post nudationem altarium, hora compelenti facto signo cum tabula conveniunt fratres ad faciendum mandatum, majores abluunt pedes minoribus, terunt et osculantur.* De mandato pauperum et clericorum sit mentio in Processionali Rotomagensi anni 1588 in hunc modum: *Post prandium mandatum pauperum fiat, et mandatum clericorum ita celebretur. Sacerdos indutus alba cum diacono et subdiacono Dominico exemplo mandatum servat, et quantum placuerit de majoribus in albis pedes cæterorum lavent.* Perspicue omnino et fuscè de duplici mandato disserit Ordinarium canonicorum sancti Laudi Rotomagensis, feria quinta in Cœna Domini.

(195) *Omnes horæ, exceptis matutinis.* Ordinarium ecclesiæ metropolitanæ: *Horæ hujus diei cum silentio in quatuor angulis chori dicantur more Judæorum, de morte Domini consilium capientium.* PR.

Sic Liber officialis Rotomagensis ms.

(196) *Psalterium cum litanis communiter dicant.* Per psalterium hic intelligi possunt septem psalmi pœnitentiales cum litanis, qui qualibet sexta feria per Quadragesimam post Laudes recitari solent, vel forsàn psalterium psalmodiarum, de quo supra egimus. Forte satius dixerimus integrum psalterium, sic enim præscribit Ordinarium canonicorum S. Laudi Rotomagensis: *Ipsa die singuli simul totum ex ordine psalterium in claustro dicant.*

(197) *A lectione libri Exodi inchoetur.* Nunc incipit a lectione Osee.

(198) *Duo diaconi nudent altare sindonibus.* Ordinarium Rotomagense et Liber officialis mss.: *Duo clerici nudent altare sindonibus, et Ordinarium mss. S. Laudi Rotomag. Ordo Romanus: Duo acolythi.* Missalia Ecclesiæ Rotomagensis an. 1516, 1527, 1538 et 1576. *Hic subtrahantur duæ mappæ a duobus partibus altaris desuper positæ.* Hodie non extrahuntur in diœcesi Rotomagensi.

136 (199) *Excepta voce Domini quæ in aliis dicitur.* Restituendus hic locus ex Ordinario et duobus libris officialibus mss. ad usum Ecclesiæ Rotomagensis, in quibus legitur: *Diaconus in alba ante altare legat Passionem more lectionis, excepta voce Domini quæ more Evangelii legatur.*

(200) *Duo sacerdotes casulis induti, etc.* Hæc et sequentia eodem tenore continentur in Ordinario Rotomagensi post observationes nostras.

(201) *Uniuscujusque venter in terra hæreat.* Sic Alcuinus lib. De divin. offic., tit. De feria sexta quæ et Parasceve: *Quando hanc crucem adoramus omne corpus nostrum hæreat terræ,..... prosternimur corpore ante crucem mente ante Dominum.* Item Amalarius, De ecclesiast. officiis, l. 1, c. 14. De adoratione sanctæ crucis, et Guill. Durandus, Ration. div. offic. l. VI, c. 77. De die Parasceves. Idem quoque habetur in Ordinario et libris officialibus Rotomag. mss. in officio diei Parasceves. Vide Ordina-

rium ms. canonicorum regularium S. Laudi Rotomagensis in eadem feria sexta.

(202) *Vino et aqua lavetur.* Hujus lotionis mentio fit in Ordinario et in libro officiali Rotomag. mss. bibliothecæ Bigotianæ, in quibus sic legitur: *Chorus finiat antiphonam, qua cantata crux parvula in commemoratione sanguinis et aquæ fluentis de latere Redemptoris aqua et vino lavetur, de quo post communionem sacram clerus bibat et populus, et ad opus infirmorum reservetur, et in Processionali Rotomagensi an. 1588: Cruce adorata a clero et populo, lavetur vino et aqua, et tollatur in altum, et cantetur hæc antiphona sequens: Super omnia, etc.*

(203) *De quo post sacram communionem clerus bibat et populus.* Secus apud alios teste Micrologo, qui notat ex Ordinis Romani præscripto in Parascève vinum non consecratum cum Dominica oratione et Dominici corporis immissione consecrari (rectius dixisset sanctificari) ut populus plene possit communicare. Pa.

(204) *Ministri crucis casulis induti, etc.* Hæc et sequentia in Libro officiali Rotomag. ms. habentur isdem plane verbis. Vide post observationes Ordinarium de Officio hujus diei.

(205) *A majore ad minorem omnes communicentur.* In Ordinario ms. et in Missalibus Rotomag. 1513, 1516, 1527, 1538, 1576 et 1604 hæc leguntur: *Communicetur qui voluerit 137 sicut hesternæ die.* In Ordine Romano: *Communicent omnes cum silentio.* in Libro officiali Rotomag. ms.: *Communicet et omnes fratres sine osculo pacis.* In Ordinario canonico S. Laudi Rotomagensis: *Se et cæteros cum silentio communicet.*

(206) *Ad refectionem panis et aquæ pergant.* Hæc jejunii severa observatio, quæ in Ordinario et Libro officiali Rotomag. mss. habetur, non tantum apud nostrates viguit, verum etiam in aliis regionibus, ut ex Ordine Romano, et Alcuino constat; sic enim lib. De div. offic., tit. De Cœna Domini scribit: *Ab hæc nocte usque Ad Sabbatum nonnulli servi Dei imitantes apostolos jejuni permanent; aliqui vero contenti sunt pane tantum et herbis; atque leguminibus, seu sicera.* Idem confirmat Durandus, Ration. div. offic., lib. vi., cap. 77. De Parasceve, ubi ait: *In Parasceve uno solo cibo vescimur.* Ordinarium vero ms. canonicorum regularium S. Laudi Rotomagensis: *In mensa non nisi panis et aqua, et herbæ crudæ apponantur.* Post prandium autem non sigillatim Completorium, sed in communi mediocri voce cantatur, sicut et in die Cœnæ Domini.

(207) *Nona hora diei.* Concilium Rotomagense sub Joanne nostro celebratum A. C. (juxta Orderici calculum) 1072. can. 21: *Item statutum est ut Sabbato Paschæ officium ante Nonam non incipiatur. Ad noctem enim Dominicæ resurrectionis respicit, ob cujus reverentiam Gloria in excelsis Deo, et Alleluia cantatur, quod etiam in officii initio, cerei scilicet benedictione, monstratur.* Idem paulo post inculcatum est in concilio Arvernensi. Pa.

Idem docet Durandus, Ration. div. offic. lib. vi., c. 78. Verum Ilugo a S. Victore, De speciali miss. observat., l. iii., c. 21, hodiernum morem improbat. Vere (inquit) *antiqui jam fere transacto die Sabbati officium hoc celebrabant, sed modernorum debilitas ad epulas festinans tempus prævenit consuetum.*

(208) *Percussis tabulis.* Quibus utuntur in plerisque parochialibus ecclesiis, sed in cathedrali portæ ecclesiæ malleo ligneo percutiuntur.

(209) *Cantante clero: Dominus.* Qui sequitur hiatus suppleri potest ex ordinario ecclesiæ metropolitanæ, in quo hæc die multa notatu digna præscribuntur. In his, ut *benedictus ignis non extinguatur, donec benedictus cereus eo 138 accendatur: sit vero juxta Romanum Ordinem alius cereus, qui a benedicto cereo illuminatus, ad fontes per septem dies deferatur, et loco instituto in fontes mittatur.* Addit Ordinarium: *Per cereum Christi designatur humanitas: lumen in cera, divinitas virginea carne obumbrata: ignis in cereo novus ardens, nova doctrina a Christo in apostolos, ab apostolis in mundum resplendens.* Item ut dum *lectiones et litania cantabuntur, presbyteri catechizent infantes.* Item ut si nullus infans fuerit ad baptizandum, non mittatur de chrismate et oleo in fontes; si autem fuerit, tunc mittatur. Pr.

Eadem omnino leguntur in Libro officiali ms. ad usum Ecclesiæ Rotomagensis ex bibliotheca Bigotiana.

Hic notandum occurrit quod annus ab Incarnatione Domini in cereo paschali inscribi debet, cujus inscriptionis meminere, Rupertus Tuitiensis, lib. vi De div. offic., cap. 29; Honorius, Gem. animæ, De antiq. tit. miss., lib. iii, cap. 102; B. Lanfrancus in Decretis pag. 266; Guillelmus Durandus, Ration., l. vi, c. 80, et Joannes Beletus, libro De div. offic., c. 108, in eum, qui sequitur, modum: *Annotatur quidem in cereo paschali annus ab Incarnatione Domini, inscribuntur quoque cereo paschali indictio, vel æra, atque epacta.* Hæc in ecclesia cathedrali tantummodo servantur, in qua tabula paschali a cancellario inscribitur, et cereo paschali affigitur, quam suo loco dabimus pro anno præsentis 1678 ex eodem cereo cathedralis ecclesiæ depromptam.

(210) *Alba licet baptizatis uti.* Sic Alcuinus, in epistola ad Oduinum presbyterum, et Rabanus Maurus, lib. 1 De institut. cleric.; cap. 29. Item Gemma animæ, lib. 1, c. 243: *Baptizati autem ideo vestes albas portant, quia amissam innocentiam se recepisse insinuant.*

(211) *Quod per septem dies albe vestes portantur.* Alcuinus, libro De div. offic., tit. De Sabbato sancti Paschæ: *Omni autem die usque in octavas ad missam veniant et communicent.* Item Rabanus, l. ii, De institut. cleric., c. 39: *Septem dies albas vocitamus propter eos qui in sancta nocte baptizati albis per totam hebdomadam utuntur vestibus, et per septem dies in angelico castitatis habitu, et luminibus cœlestis*

claritatis, sanctis assistere sacrificiis solent. Idem A præcipit concilium Rotomagense sub Malgerto anno 1080 celebratum, **139** can. 19: *Ut baptizati in eadem ecclesia in qua regenerationis gratiam acceperunt, et in qua parochiani existunt per octavos dies in Albis represententur cum cereis ardentibus.*

(212) *Per octavam qua vestes deponuntur.* Sic Alcuinus, De Sabbato in Albis: *Hodie albat qui in Sabbato sancto baptizati fuerunt, vestibus albis exuuntur.* Amalarius, De Sabbato in Albis, cap. 51: *Qui in Christo baptizati sunt et sunt agni novelli, et hodie revertuntur ad fontes ut exuant se albis.*

(213) *Duobus aliis tertium litaniam incipientibus.* Hodie hæc litania a tribus cappatis de majori sede canitur in choro finienda, ut ex Ordinario et libris officialibus Rotomag. mss. colligitur: prima vero a B septem pueris, secunda a quinque clericis de secunda sede in superpelliceis; quæ tres litanie describuntur in Ordine Romano et a sacrorum rituum expositoribus.

(214) *Post Gloria in excelsis, altare incensetur.* Ordinarium: *Interim archiepiscopus, vel sacerdos cum diacono et subdiacono, candelabris et thuribus veniat, et confessione humiliter dicta alte incipiat: Gloria in excelsis Deo, absque tropis; et prosternat se omnis chorus.*

Et addit: *Et interim omnes campanæ pulsentur, et dehinc per omnes abbatias et parochias totius civitatis.* Secus apud nos, nam (ut supra diximus) altare thurificatur dum *Kyrie eleison* a choro cantatur; et chorus, dum *Gloria in excelsis* dicitur, ab acolytho incensatur.

(215) *Duo cappati in pulpito Alleluia, Constemini celebre cantent.* Joanni consonat Liber officialis ms. ad usum Ecclesie Rotomagensis. Sed in ecclesia cathedrali *Alleluia* cum versu a duobus canonicis cantoribus qui cantaverint litaniam in cappis canitur in pulpito, alii duo canonici de majori quoque sede cappis induti tractum ante altare succinunt, et lecto Evangelio in sacristiam recedunt.

(216) *Communicato clero et populo.* Ordinarium: *Communicatis presbyteris et aliis quibus placuerit, Vesperæ sic incipientur;* et Liber officialis Rotomagensis ms.: *Communicato clero et populo, etc.* Miramur nonnullos recentiores a Patrum institutis adeo abhorreere, ut sacram communionem in h.c. missa, quod nocturna sit, populo dari non probent. Certe religiosa illa consuetudo, si alio unquam tempore, hac potissimum nocte observanda videtur, qua mysticum Christianorum Pascha colitur. Pa.

140 Quod Rabanus, De institut. clericorum, l. II, c. 38, non solum omnibus licitum, sed etiam quasi necessarium ostendit: *Post baptismum vero et litanias sequitur sancta missarum celebratio, et communicatio corporis et sanguinis Domini, cujus participatione quicumque fidelium se hac nocte abstinuerit, nescio quomodo dicam illum Christianum, exceptis hiis qui pro capitalibus criminibus excommunicati; penitentiam gerunt.* Item Missalia Rotomagensis

Ecclesie an. 1516, 1527, 1538 et 1576. *Communicatis quibus placuerit, Vesperæ sic incipientur, etc.*

(217) *Magnificat cantato et altari incensato.* Idem habetur in Libro officiali Rotomagensi ms. sed hodie nec altare nec chorus thurificatur, ut etiam præscribit Missale Ecclesie Sarisberiensis in Anglia, an. 1555. *Non thurificetur altare neque chorus.*

(218) *Hoc peracto quoddam responsorium canitur.* Nullum responsorium canitur, sed dicto *Deo gratias*, quisque domum revertitur, ut notat Ordinarium Rotomagense ms. Ite missa est *festive dicatur, et benedictione accepta recedant;* et Ordinarium ms. canonicorum S. Laudi Rotomagensis: *Dicto Ite missa est a diacono, missa et Vesperæ pariter finiantur.*

(219) *Post prandium.* Prandium appellat non meridianam comestionem, sed unicum. Primis Ecclesie temporibus huic celebritati tota nox impendebatur. Decrescente postea baptizandorum multitudine, officium et noctis initium contrahi cæpit, quod Vesperæ, prandium, et Completorium subsequebantur. Romæ senior fuit Vesperarum quam prandii introductio. Nam anonymus Romani Ordinis scriptor (quisquis ille fuit) observat sua ætate, in hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nihil actum, neque ante missam, neque post missam; et paulo post subdit, eodem die dominum papam et cæteros Romanos ova manducare, et formaticum, id est caseum. Pa.

(220) *Decima hora noctis, etc.* Illud sublatum est C in Ecclesia Rotomagensi.

(221) *Diaconus dalmaticatus evangelicam lectionem pronuntiet.* Nunc cappatus, incensato altari, candelabris et thuribus præcedentibus, pronuntiat Evangelium.

(222) *Unumquodque responsorium a binis clericis indutis canitur.* **141** In Ecclesia Rotomagensi hodie primum et secundum respons. a tribus in cappis canuntur, tertium vero a quatuor qui cantaverint invitorium, quod in festis triplicibus temporis paschalis observatur.

(223) *Post tertium responsorium officium sepulcri celebretur.* De officio sepulcri fuse disserit Joannes Belethus, lib. De div. offic., c. 113, et Guill. Durandus, lib. VI, c. 87; et concordant cum nostro sepulcri officio, quod videas in fine post nostras observationes.

(224) *Finita oratione.* Hic inserenda videtur processio ad crucifixum, quam mirum hac die vel tunc in usu non fuisse, vel certe a Joanne, qui similium ad sequentes dies meminit, prætermisam. Eam describit Ordinarium, docetque solemnem benedictionem terminari consuevisse. *Hoc finito (inquit) benedicantur ab archiepiscopo, si præsens fuerit; et osculetur omnes fratres, dicens ad singulos: Resurrexit Dominus.* Pa.

Hunc ritum in Græcia tam clerus quam populus religiose tenet, quisque enim in die sancto Pasche sic salutem dicit: *Χριστός ἀνέστη.*

(225) *Post capitulum.* Sic quoque Ordinarium Rotomagense ms. *Dehinc in capitulo, et ibi legatur lectio de Martyrologio ab uno puero, et sequatur* † Pretiosa est in conspectu Domini. *Oratio Sancta Maria, isti sancti, et omnes alii, etc. Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Tum postea legatur ab uno canonico diacono de expositione Evangelii*

(226) *Tertia cantata processio per claustrum.* Processionem sic disponit Ordinarium Rotomagense ms. *Sequitur processio per atrium in cappis, sacerdos et diaconus in Albis, et subdiaconus tunicam habeat cum cruce, candelabris et signis. Cantor incipiat: Maria Magd'ene, cum versu et regressu; quo finito tres de majore sede cantent: Salve, festa dies, usque ad stationem. In statione cantor incipiat* † Sedit angelus. *Tres de majoribus (nunc quatuor) in pulpito* † Crucifixum in cruce [al., carne]. *Nolite. Ad introitum chori dominus archiepiscopus, si præsens fuerit, si non, cantor, incipiat: Christus resurgens, cum* † D cant nunc Judæi; *quo finito dominus archiepiscopus, si præsens fuerit, benedicat populum, et statim incipiatur missa. Et dominus archiepiscopus, si præsens fuerit, habeat secum septem diaconos et totidem subdiaconos revestitos, 142 de quibus duodecim sint de secunda sede, etc. Ad processionem omnes de choro sunt in cappis cum celebrante, diaconus dalmatica indutus, et subdiaconus tunica, cujus vice acolythus crucem defert tunica indutus.*

(227) *Officium diei celeberrime compleant.* Ordinarium sæpe laudatum: *Archiepiscopus, si præsens fuerit, faciat benedictionem super populum ante Agnus Dei. Finito Agnus Dei, omnes qui voluerint, communicent. Pr.*

Tres benedictiones episcopales olim in missa fieri solitas describimus ex ms. Pontificali bibliothecæ cathedralis Rotomagensis, quas in missis pontificalibus revocari optat rituale Rotomagense, p. 1, p. 503.

(228) *Cum processione, etc.* In his omnibus concordat Ordinarium Rotomagense ms.; sic autem habet in die Paschæ, pag. 88. *Ad Vesperas tres de majore sede in cappis cantent ad processionem: Salve, festa dies, cum diacono et subdiacono revestitis, cruce, candelabris, thuribulis et signis; descendat processio per dextram alam ecclesiæ, usque ad occidentalem portam ecclesiæ, et processione ordinata in navi ecclesiæ unus de cantoribus incipiat: Kyrie eleison, et processio ad chorum redeat cantando: Christe eleison; et finito Kyrie eleison, incipiatur ab uno de majore sede ant. Alleluia. Illi qui cantaverint ad processionem: Salve, festa dies, regant chorum, et unus ex illis incipiat in dextro choro psal. Dixit Dominus, psal. Confitebor, psal. Beatus vir. Ant. Alleluia quatuor. Eadem legere est in libro officiali Rotomagensi ms; et apud Durandum Ration., lib. vi, c. 89. De ista processione ante Vesperas, et de Kyrie eleison, nihil hodie sit in Ecclesia Rotomagensi, licet habeantur in Breviariis ad usum Rotomagensis Ecclesiæ an. 1491 et 1578 editis; et in Breviario Dominicanorum: Ad Vesperas non dicatur: Deus*

PATROL. CXLVII.

in a-ljtorium, sed dicto Pater noster, sic incipiuntur: Kyrie eleison, etc.

(229) *Per Kyrie eleison Vesperas incipiant.* Pius ille ritus, quem germanæ antiquitatis ignorantia nostro demum sæculo abolevit, e Romanis fontibus ad nos emanaverat. Ordo Romanus: *Die sancto Paschæ conveniunt schola temporum cum episcopis et diaconibus ad sanctum Joannem in ecclesia majore ad locum crucifixi, incipiunt, Kyrie eleison, et veniunt usque ad altare: ascendentibus diaconibus in pogium, 143 episcopi et presbyteri statuntur in locis suis, et scholæ ante altare. Finito Kyrie eleison, innuit archidiaconus primo scholæ: et ille inclinans se illi, incipiat Alleluia cum psalmo: Dixit Dominus Domino meo, etc. Alcuinus lib. De divin. offic. Eadem die ad Vesperas ad sanctum Joannem congregatur maturius universus gradus ecclesiasticus in ecclesia majore, in loco qui vocatur crucifixio: ibique inchoat schola: Kyrie eleison, et eo concentu perveniunt usque ad altare, etc. Pa.*

(230) *Benedicamus Domino ab his qui Alleluia cantaverint dicatur.* Nunc a tribus de secunda sede in superpelliceis.

(231) *Psalmum: Laudate, pueri, Dominum, cantantes ad fontes pergant.* Iste processionis ritus laudabiliter observatur in cathedrali et plurimis parochialibus ecclesiis hujus civitatis, qui in ordinario ms., p. 88, describitur disertis hinc verbis: *Unus de majoribus incipiat: Alleluia, et unus de regentibus chorum incipiat: Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini, Alleluia. Sit nomen Domini benedictum, etc. Alleluia: et sic cantando psalmum eat processio ad fontes cum diacono et subdiacono, et ampullæ a duobus presbyteris albatis, et cereo benedicto, quem ferat unus diaconus (dalmaticatus) de secunda sede, et chorus psalmum finiat, et dicat Alleluia quatuor, et hæc dies sine Alleluia, et versu. Et post cantetur ante altare S. Joannis: Alleluia, † Laudate, pueri et reiteretur Alleluia; quo finito sacerdos dicat: Oremus. Deus, qui ecclesiam tuam. Per Christum Dominum. Festive unus de majore sede incipiat: Alleluia, et unus de regentibus chorum psal. In exitu Israel de Ægypto, Alleluia, † Facta est Judææ sanctificatio ejus, etc. Alleluia, alleluia; † Mare vidit et fugit, etc. alleluia, alleluia, alleluia. Et sic ad finem perducat, et in fine psalmi dicatur: Gloria Patri, Alleluia. Sicut erat, Alleluia, alleluia. Surrexit Dominus de sepulcro, Alleluia, alleluia, alleluia. Et cantando psalmum descendat processio per aliam alam ecclesiæ ad occidentalem portam ecclesiæ; et processione in navi ecclesiæ statuta, et ultimo versu psalmi finito, tres (nunc, duo) de majore sede in pulpito cantent Alleluia, † Redemptionem, non reiteretur Alleluia in fine; quo finito sacerdos dicat versum: Dicite in nationibus. Oremus. Deus, qui pro nobis Filium. Sequatur memoria ibidem beatæ Mariæ, antiphona: Paradisi porta. † Post partum. Oremus. Gratiam tuam 144 quesumus, Domine Ad introitum chori memoria omnium san-*

4

claritatis, sanctis assistere sacrificiis solent. Idem A
præcipit concilium Rotomagense sub Malgerto anno
1050 celebratum, **139** can. 19: *Ut baptizati in eadem
ecclesia in qua regenerationis gratiam acceperunt, et in
qua parochiani existunt per octavos dies in Albis re-
presententur cum cereis ardentibus.*

(212) *Per octavam qua vestes deponuntur.* Sic Al-
ruinus, De Sabbato in Albis: *Hodie albat qui in
Sabbato sancto baptizati fuerunt, vestibus albis
exuuntur.* Amalarius, De Sabbato in Albis, cap. 51:
*Qui in Christo baptizati sunt et sunt agni novelli, et
hodie revertuntur ad fontes ut exuant se albis.*

(213) *Duobus aliis tertiam litaniam incipientibus.*
Hodie hæc litaniam a tribus cappatis de majori sede
canitur in choro finienda, ut ex Ordinario et libris
officialibus Rotomag. mss. colligitur: prima vero a B
septem pueris, secunda a quinque clericis de se-
cunda sede in superpelliceis; quæ tres litanie des-
cribuntur in Ordine Romano et a sacrorum rituum
expositoribus.

(214) *Post Gloria in excelsis, altare incensetur.*
Ordinarium: *Interim archiepiscopus, vel sacerdos
cum diacono et subdiacono, candelabris et thuribus
veniat, et confessione humiliter dicta alte incipiat:
Gloria in excelsis Deo, absque tropis; et prosternat
se omnia chorus.*

Et addit: *Et interim omnes campanæ pulsentur,
et dehinc per omnes abbatias et parochias totius ci-
vitatatis.* Secus apud nos, nam (ut supra diximus)
altare thurificatur dum *Kyrie eleison* a choro canta-
tur; et chorus, dum *Gloria in excelsis* dicitur, ab
acolytho incensatur.

(215) *Duo cappati in pulpito Alleluia, Constemini
celebre cantent.* Joanni consonat Liber officialis ms.
ad usum Ecclesie Rotomagensis. Sed in ecclesia
cathedrall *Alleluia* cum versu a duobus canonicis
cantoribus qui cantaverint litaniam in cappis canit-
ur in pulpito, alii duo canonici de majori quoque
sede cappis induti tractum ante altare succinunt, et
lecto Evangelio in sacristiam recedunt.

(216) *Communicato clero et populo.* Ordinarium:
*Communicatis presbyteris et aliis quibus placuerit,
Vesperæ sic incipientur;* et Liber officialis Rotoma-
gensis ms.: *Communicato clero et populo, etc.* Mira-
mur nonnullos recentiores a Patrum institutis adeo
abhorre, ut sacram communionem in h.c.
missa, quod nocturna sit, populo dari non probent.
Certe religiosa illa consuetudo, si alio unquam tem-
pore, hac potissimum nocte observanda videtur,
qua mysticum Christianorum Pascha colitur. PR.

140 Quod Rabanus, De institut. clericorum, l.
11, c. 38, non solum omnibus licitum, sed etiam
quasi necessarium ostendit: *Post baptismum vero et
litanias sequitur sancta missarum celebratio, et com-
municatio corporis et sanguinis Domini, cujus parti-
cipatione quicumque fidelium se hac nocte abstinerit,
nescio quomodo dicam illum Christianum, exceptis
his qui pro capitalibus criminibus excommunicati;
penitentiam gerunt.* Item Missalia Rotomagensis

Ecclesie an. 1516, 1527, 1538 et 1576. *Communi-
catis quibus placuerit, Vesperæ sic incipientur, etc.*

(217) *Magnificat cantato et altari incensato.* Idem
habetur in Libro officiali Rotomagensi ms. sed hodie
nec altare nec chorus thurificatur, ut etiam præ-
scribit Missale Ecclesie Sarisberiensis in Anglia,
an. 1555. *Non thurificetur altare neque chorus.*

(218) *Hoc peracto quoddam responsorium cante-
tur.* Nullum responsorium canitur, sed dicto *Deo
gratias*, quisque domum revertitur, ut notat Ordina-
rium Rotomagense ms. Ite missa est *festive dicatur,
et benedictione accepta recedant;* et Ordinarium ms.
canonicorum S. Laudi Rotomagensis: *Dicto Ite
missa est a diacono, missa et Vesperæ pariter fi-
niantur.*

(219) *Post prandium.* Prandium appellat non
meridianam comestionem, sed unicam. Primis Ec-
clesie temporibus huic celebritati tota nox impende-
batur. Decrescente postea baptizandorum multitu-
dine, officium et noctis initium contrahi cæpit, quod
Vesperæ, prandium, et Completorium subsequeban-
tur. Romæ serior fuit Vesperarum quam prandii
introductio. Nam anonymus Romani Ordinis scriptor
(quisquis ille fuit) observat sua ætate, in hac nocte
de vespertinali synaxi apud Romanos nihil actum,
neque ante missam, neque post missam; et paulo
post subdit, eodem die dominum papam et cæteros
Romanos ova manducare, et formaticum, id est
caseum. PR.

(220) *Decima hora noctis, etc.* Illud sublatum est
in Ecclesia Rotomagensi.

(221) *Diaconus dalmaticatus evangelicam lectio-
nem pronuntiet.* Nunc cappatus, incensato altari,
candelabris et thuribulo præcedentibus, prountiat
Evangelium.

(222) *Unumquodque responsorium a binis clericis
indutis cantetur.* **141** In Ecclesia Rotomagensi
hodie primum et secundum respons. a tribus in
cappis canuntur, tertium vero a quatuor qui canta-
verint invitorium, quod in festis triplicibus tem-
poris paschalis observatur.

(223) *Post tertium responsorium officium sepulcri
celebretur.* De officio sepulcri fuse disserit Joannes
Belethus, lib. De div. offic., c. 113, et Guill. Durandus,
lib. vi, c. 87; et concordant cum nostro sepulcri
officio, quod videas in fine post nostras observa-
tiones.

(224) *Finita oratione.* Hic inserenda videtur pro-
cessio ad crucifixum, quam mirum hac die vel tunc
in usu non fuisse, vel certe a Joanne, qui similiam
ad sequentes dies meminit, prætermissam. Eam
describit Ordinarium, docetque solemnem benedictionem
terminari consuevisse. *Hoc finito (inquit) benedicantur
ab archiepiscopo, si præsens fuerit; et osculetur
omnes fratres, dicens ad singulos: Resurrexit Do-
minus.* PR.

Hunc ritum in Græcia tam clerus quam populus
religiose tenet, quisque enim in die sancto Pasche
sic salutem dicit: *Χριστός ἐνίσταται.*

(225) *Post capitulum.* Sic quoque Ordinarium Rotomagense us. *Dehinc in capitulo, et ibi legatur lectio de Martyrologio ab uno puero, et sequatur* † Pretiosa est in conspectu Domini. *Oratio Sancta Maria, isti sancti, et omnes alii, etc.* Per omnia secula seculorum. Amen. *Tum postea legatur ab uno canonico diacono de expositione Evangelii*

(226) *Tertia cantata processio per claustrum.* Processionem sic disponit Ordinarium Rotomagense ms. *Sequitur processio per atrium in cappis, sacerdos et diaconus in Albis, et subdiaconus tunicam habeat cum cruce, candelabris et signis. Cantor incipiat: Maria Magda'ene, cum versu et regressu; quo finito tres de majori sede cantent: Salve, festa dies, usque ad stationem. In statione cantor incipiat* † Sedit angelus. *Tres de majoribus (nunc quatuor) in pulpito* † Crucifixum in cruce [al., carne]. *Nolite. Ad introitum chori dominus archiepiscopus, si præsens fuerit, si non, cantor, incipiat: Christus resurgens, cum* † *D cant nunc Judæi; quo finito dominus archiepiscopus, si præsens fuerit, benedicat populum, et statim incipiatur missa. Et dominus archiepiscopus, si præsens fuerit, habeat secum septem diaconos et totidem subdiaconos reuestitos, 142 de quibus duodecim sint de secunda sede, etc.* Ad processionem omnes de choro sunt in cappis cum celebrante, diaconus dalmatica iudutus, et subdiaconus tunica, cujus vice acolythus crucem defert tunica indutus.

(227) *Officium diei celeberrime compleant.* Ordinarium sæpe laudatum: *Archiepiscopus, si præsens fuerit, faciat benedictionem super populum ante* † *Agnus Dei. Finito Agnus Dei, omnes qui voluerint, communicent. Pr.*

Tres benedictiones episcopales olim in missa fieri solitas describimus ex ms. Pontificali bibliothecæ cathedralis Rotomagensis, quas in missis pontificalibus revocari optat rituale Rotomagense, p. 1, p. 505.

(228) *Cum processione, etc.* In his omnibus concordat Ordinarium Rotomagense ms.; sic autem habet in die Paschæ, pag. 88. *Ad Vesperas tres de majori sede in cappis cantent ad processionem: Salve, festa dies, cum diacono et subdiacono reuestitis, cruce, candelabris, thuribulis et signis; descendat processio per dextram alam ecclesiæ, usque ad occidentalem portam ecclesiæ, et processione ordinata in navi* † *ecclesiæ unus de cantoribus incipiat: Kyrie eleison, et processio ad chorum redeat cantando: Christe eleison; et finito Kyrie eleison, incipiatur ab uno de majori sede ant. Alleluia. Illi qui cantaverint ad processionem: Salve, festa dies, regnant chorum, et unus ex illis incipiat in dextro choro psal. Dixit Dominus, psal. Confitebor, psal. Beatus vir. Ant. Alleluia quatuor. Eadem legere est in libro officiali Rotomagensi ms; et apud Durandum Ration., lib. vi, c. 89. De ista processione ante Vesperas, et de Kyrie eleison, nihil hodie sit in Ecclesia Rotomagensi, licet habeantur in Breviariis ad usum Rotomagensis Ecclesiæ an. 1491 et 1578 editis; et in Breviario Dominicanorum: Ad Vesperas non dicatur: Deus*

PATROL. CXLVII.

in a lntorium, sed dicto Pater noster, sic incipiuntur: Kyrie eleison, etc.

(229) *Per Kyrie eleison Vesperas incipiant.* Pius ille ritus, quem germanæ antiquitatis ignorantia nostro demum sæculo abolevit, e Romanis fontibus ad nos emanaverat. Ordo Romanus: *Die sancto Paschæ conveniente schola temporius cum episcopis et diaconibus ad sanctum Joannem in ecclesia majore ad locum crucifixi, incipiunt, Kyrie eleison, et veniunt usque ad altare: ascendentibus diaconibus in pogium, 143 episcopi et presbyteri statuuntur in locis suis, et scholæ ante altare. Finito Kyrie eleison, innuit archidiaconus primo scholæ: et ille inclinans se illi, incipiat Alleluia cum psalmo: Dixit Dominus Domino meo, etc. Alcuinus lib. De divin. offic. Eadem die ad Vesperas ad sanctum Joannem congregatur maturius universus gradus ecclesiasticus in ecclesia majore, in loco qui vocatur crucifixio: ibique inchoat schola: Kyrie eleison, et eo concentu perveniunt usque ad altare, etc. Pa.*

(230) *Benedicamus Domino ab his qui Alleluia cantantur dicatur.* Nunc a tribus de secunda sede in superpelliceis.

(231) *Psalmum: Laudate, pueri, Dominum, cantantes ad fontes pergant.* Iste processionis ritus laudabiliter observatur in cathedrali et plurimis parochialibus ecclesiis hujus civitatis, qui in ordinario ms., p. 88, describitur disertis hisce verbis: *Unus de majoribus incipiat: Alleluia, et unus de regentibus chorum incipiat: Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini, Alleluia. Sit nomen Domini benedictum, etc. Alleluia: et sic cantando psalmum eat processio ad fontes cum diacono et subdiacono, et ampullæ a duobus presbyteris albatis, et cereo benedicto, quem ferat unus diaconus (dalmaticatus) de secunda sede, et chorus psalmum finiat, et dicat Alleluia quatuor, et hæc dies sine Alleluia, et versu. Et post cantetur ante altare S. Joannis: Alleluia, † Laudate, pueri et reiteretur Alleluia; quo finito sacerdos dicat: Oremus. Deus, qui ecclesiam tuam. Per Christum Dominum. Festive unus de majori sede incipiat: Alleluia, et unus de regentibus chorum psal. In exitu Israel de Ægypto, Alleluia, † Facta est Judæa sanctificatio ejus, etc. Alleluia, alleluia; † Mare vidit et fugit, etc. alleluia, alleluia, alleluia. Et sic ad finem perducatur, et in fine psalmi dicatur: Gloria Patri, Alleluia. Sicut erat, Alleluia, alleluia. Surrexit Dominus de sepulcro, Alleluia, alleluia, alleluia. Et cantando psalmum descendat processio per aliam alam ecclesiæ ad occidentalem portam ecclesiæ; et processione in navi ecclesiæ statuta, et ultimo versu psalmi finito, tres (nunc, duo) de majori sede in pulpito cantent Alleluia, † Redemptionem, non reiteretur Alleluia in fine; quo finito sacerdos dicat versum: Dicite in nationibus. Oremus. Deus, qui pro nobis Filium. Sequatur memoria ibidem beatæ Mariæ, antiphona: Paradisi porta. † Post partum. Oremus. Gratiam tuam 144 quaesumus, Domine Ad introitum chori memoria omnium san-*

torum, antiphona : Lux perpetua. Si diligeretis. γ Vox lætitiæ. Oremus. Vide, Domine, infirmitates. *Tres pueri* : Benedicamus Domino, Alleluia. Idem quoque habetur in Breviariis Rotomag. an. 1491 et 1578, et in Processionati Rotomagensi pag. 168 et seq. Hujus antiquissimi ritus mentio fit in Ordine Romano, apud Alcuinum, G. Durandum, in ordinario ms. canonicorum S. Laudi Rotomagensis, etc.; eumque improbare non possunt, qui baptismi memoriam in hominum animis indeletam servari cupiunt.

(232) *Huic antiphonam* : Lux perpetua, *conciuentes*. Tempore paschali in processione ad crucifixum nulla apud Joannem nostrum habetur sanctæ Mariæ memoria, neque in Ordinario ms. canonicorum S. Laudi : reperitur tamen in Ordinario et officialibus libris ms. et Processionalibus, nec non Breviariis ad usum Ecclesiæ Rotomagensis.

(233) *Dies septem in cappis*, etc. In ecclesia cathedrali Sabbato in Albis ad missam quinque pueri albis induti, sive cappis, non ita pridem regebant chorum. Idem legitur in Ordinario ms. p. 93. *Ad missam nulla cappa in choro, sed quinque pueri in albis regant chorum. Officium* : Eduxit populum suum. *Psalmus* : Confitemini Domino et invocate. *Quinque pueri prædicti cantent* : Kyrie eleison, Rex genitor et Gloria in excelsis, *prosam* : Omnipotens genitor; *quinque pueri cantent prosam, et chorus respondeat residuum. Oratio* : Concede, quæsumus, omnipotens Deus. *Nulla memoria, nisi ut prænotatur. Epistola* : Depoñentes omnem. Alleluia. γ Hæc dies. *Quinque pueri in pulpito Alleluia. γ Laudate, pueri; sequitur alius versus* : Sit nomen Domini. *Hoc finito quinque pueri incipiant in pulpito* : Jubilans concrepa, et chorus respondeat neuma. In ecclesia cathedrali hodie omnia fiunt ut in duplicibus.

(234) *Ad crucifixum post Vesperas fiat processio*. Idem processionis ritus describitur in Ordinario ms. sancti Laudi. Fit hodie in diœce. i Rotomagensi post Vesperas processio, in qua non portatur crux, sed candelabra et thuribulum, juxta Ordinarium Rotomagense ms. et dum cantatur η *Dignus es, Domine, crucifixus a celebrante cappa induto et genuflexo triplici ductu thurificatur. Duo in pulpito canunt γ O quam*. Dicitur versus et oratio de cruce, et post memoriam 145 B. Mariæ, ad introitum chori dicitur antiphona de sanctis cum versu et oratione.

(235) *Oratione Dominica et symbolo*. In Completorio per octavam non dicitur oratio Dominica nec symbolum; sed post *Nunc dimittis* decantata antiphona oratio dicitur, et dicto *Benedicamus*, Completorium finitur.

(236) *Dies octavus ut primus celebretur*. Non eodem modo, sed more duplici colitur.

(237) *Responsorium Surrexit, a duobus cantetur*. Scilicet in cappis, qui chorum regant.

(238) *Unaquæque nocturna cum una antiphona*. Ex his et sequentibus patet, apud majores nostros tem-

pore paschali Dominicarum et festorum officium tribus nocturnis constituisse. Ut secus postea fieret, pervicit brevitatis ratio, non disciplinæ : quod valde improbatum a Guillelmo Durando, l. vi, Ration. div. offic., cap. 89, et Radulfo decano Tungrensi, libro De canonum observantia, propositione 10. Pa.

(239) *Sex lectiones de Apocalypsi legantur, et tres de resurrectione*. Hinc apparet olim in Rotomagensi Ecclesia tres nocturnas dici solitas, quæ reperiuntur in Ordinario ms. canonicorum S. Laudi Rotomagensis; eas adhuc retinet Romana Ecclesia, multæ quoque cathedrales ecclesiæ. De lectione Apocalypsis concordat Ordinarium Rotomagense ms. Nos vero legimus de Actibus apostolorum (exceptis Dominicis) usque ad hebdomadam tertiam, in qua legitur liber B Apocalypsis, postea canonicæ epistolæ usque ad vigiliam Ascensionis.

(240) *Nonnum a duobus clericis cantetur*. Scilicet de majori sede in superpelliceis tantum, quod in Ecclesia Rotomagensi servatur in tertio responsorio per Dominicas temporis paschalis.

(241) *Matutinæ Laudes cum una antiphona* : Angelus. Ad Laudes in Dominicis usque ad Ascensionem psalmi dicuntur sub una antiphona : Alleluia.

(242) *In Dominicis matutinis semper fiat processio*. In Dominicis usque ad Ascensionem tantum fit processio in Laudibus, cæteris Dominicis nulla in Laudibus, sed immediate ante Tertiam post aspersionem aquæ.

(243) *Sine tropis et Laudibus*. Quid sint tropi docet Durandus 146 lib. iv, Ration., c. v, et post eum Pamelius in fine tomi II Liturgicon Eccl. Lat. Ad hanc cantus speciem referendæ sunt litanie (ut vocant) prosatæ, ut *Kyrie, fons bonitatis*. Quod ad Laudes attinet, varia est ejus nominis apud liturgicos acceptio. Plerumque enim sumitur pro *Alleluia*, ut apud Isidorum, lib. i De eccl. offic., cap. 13, qui sensus huic loco non convenit, ubi agitur de officio quod celebratur cum *Alleluia*, sed sine Laudibus. Itaque cum hic troporum, Laudumque simul occurreret mentio, rectius per Laudes hujusmodi intelligemus cantum aliquem ecclesiasticum tropis affinem. Nam et Durandus loco prædicto tropos appellat Laudes ad introitum convertibiles. Conjecturæ faciem præfert anonymus S. Audoeni monachus in Historia Joannis nostri ad calcem gestorum archiepiscoporum Rotomag. his verbis : *Finitis itaque Kyrie eleison cum duobus rhythmis*, id est, nostro judicio tropis, *exacto Gloria in excelsis Deo, quod inceptum ab abbate Ricardo Sigiensi (Sagiensi) chorus celeberrime fuerat exsecutus cum Laudibus, id vero totum expendebatur in præstolatione archipræsulis*. Quo ex loco colligitur Laudes illas in missis solemnibus hymno *Gloria in excelsis* interseri, vel certe subjungi consuevisse : quem quidem hymnum in missa Sabbati sancti absque tropis decantatum, paulo ante observavimus ex Ordinario. Ejus generis erat prosa *Quem cives cælici*, quæ juxta idem Ordinarium, in nocte

Natalis Domini a clericis pastores agentibus, post A hyranum prædictum cantabatur: itemque *O gloria sanctorum*, ibidem in festo sancti Stephani. Denique Laudum nomine forte censeri posset insignis ille eantus, *Christus vincit*, de quo supra. Pa.

(244) *Cum duobus Alleluia et sequentia. Sequentia* nou dicitur, sed quatuor *Alleluia* canuntur.

(245) *Quandiu ñ Dignus es cantatur, Apocalypsis* leguntur. In Breviariis Rotomag. an. 1491 et 1578 post octavam Paschæ legitur Apocalypsis, quibus concinit Ordinarium ms., p. 2: *Post octavam Paschæ incipitur liber Apocalypsis, et legantur de eo tres lectiones per hebdomadam usque ad Dominicam in qua cantatur: Jubilate Deo. In crastino incipiantur Epistolæ canonicæ, et legantur de ipsis quotidie tres lectiones per serias usque ad vigiliam Ascensionis Domini.* Et Micrologus, De ecclesiast. observat., cap. 54: *In octava Paschæ historiam: 147 Dignus es, Domine, et Apocalypsin juxta ordinem incipimus.*

(246) *Per dies seriales in nocturna sex psalmos.* Tempore paschali tres tantum dicuntur psalmi per serias.

(247) *Unum tantum Alleluia cantetur.* Ita quoque Micrologus, De eccles. observat., c. 55, et G. Durandus, Ration. divin. offic., l. vi, c. 89. Sed in Ecclesia Rotomagensi in officio tam de Tempore quam de Sanctis a Pascha usque ad Pentecosten canuntur quatuor *Alleluia*, exceptis Rogationibus et vigilia Pentecostes.

(248) *Si alio tempore evenit, omnes exceptis par-* vulis jejunent. Hoc indicat Ordinarium ms. biblio- thecæ Bigotianæ: *Item si evenit in die octava, memoria ad utraque Vesperas, Matutinum et missam, et in crastino reservetur cum jejunio. Item si evenit in Sabbatis aut Dominicis resurrectionis, processio et jejunium in crastinum reserventur; in Ordinario autem ms. cathedralis ecclesiæ: Missa de jejunio cantabitur, et omnes jejunabunt.* Hinc duo notanda occurrunt: primum quod olim Ecclesia Rotomagensis jejunium observaret in festo S. Marci, quando non concurrebat cum octava Paschæ, aut Dominicis tempore paschali. Secundum quod omnes exceptis pueris et infirmis jejunarent. Simile reperitur mandatum præfixum initio Breviarii Rotomag., an. 1578, et Abrincensis, an. 1592, De observatione je- junii: *Sacerdotes ecclesiarum præcipiant omnibus ætatem adultam habentibus instituta jejunia obser- vari, ut jejunium Quadragesimæ, etc. Et omnia præ- dicta prohibeant expresse, et sub pena peccati mortal- is.* Illud vero jejunium postea in abstinentiam a carnibus fuit mutatum, similiter in diebus Rogationum.

(249) *Ad ecclesiam S. Petri, S. Audoeni.* Hunc morem etiamnum servat ecclesia metropolitana. De antiquitate et dignitate ecclesiæ S. Audoeni vide Surium in Vita ejusdem sancti ad 24 Augusti; Dudenem, De moribus. et actis Norman., lib. 11; Wilhelmum Gemetic., lib. 11, cap. 18; Ordericum, initio libri III et lib. VIII, pag. 710. Pa.

Item in Charta Riculfi Rotomagensis archiepi- scopi legitur: *Cænobium D. Petri, almique Audoeni;* processu vero temporis unicum nomen S. Audoeni, cujus corpus hac in ecclesia fuit tumulatum, sortita est. Hujus processionis ritum vide post notas.

(250) **148** *Nona dicta comestum pergant.* Excep- to enim Quadragesimæ tempore, aliis jejunii die- bus frangebatur hora nona jejunium, ut constat ex Micrologo, c. 49, De capite jejunii, et pluribus aliis.

(251) *Simili modo dies Rogationum celebrentur.* De jejunio Rogationum sic loquitur Rabanus, lib. 11, De institut. cleric., cap. 4: *Ante hanc ergo diem Ascensionis Domini mos est ecclesiarum Occidentis per tres dies proximos jejunium exercere et litania agere, et hoc congrue.* Vide Amalarium, lib. 1, cap. 37, De litania majori.

(252) *Sex primæ lectiones de sanctis dicantur.* Ea- dem plane habentur in libro officiali Rotomagensi ms.; nunc autem una nocturna dicitur, in qua prima lectio de expositione Evangelii, secunda et tertia de cruce; sit memoria martyrum in primis Vesperis, Laudibus et missa.

(253) *Processio ad crucem in Vesperis et Matu- tins, et missa fiat.* Processio nulla fit, nisi sit Domi- nica, scilicet ante Tertiam, nec Laudes neque se- quentia in aliquo officio canuntur.

(254) *In Vesperis cantor chorum regat.* Hujus diei officium in omnibus pene est immutatum; nunc enim duo cantores cappati chorum regunt, quatuor alii de majori sede item cappis induti, istis receden- tibus in vestiarium, responsorium canunt. Olim tres nocturnæ vigiliæ, hodie una tantum dicitur, scilicet tres psalmi cum tribus antiphonis, et in cappis tres lectiones de expositione Evangelii leguntur, cum totidem responsoriis, quorum primum et secundum a tribus in cappis, tertium a quatuor regentibus chorum decantatur.

(255) *Post Tertiam processio fiat.* Ordinarium Rotomagense ms. post Tertiam processionem imme- diate constituit, p. 109. *Ad Primam Jam lucis, etc. Dehinc eatur in capitulum [ms., capitulo], et ibi le- gatur ab uno diacono de majori sede de residuo exposi- tionis Evangelii. Pulsetur processio festive. Sequitur ad Tertiam hymnus: Nunc sancte. Sequitur proces- sio, etc.* Tanta est eo die in cathedrali ecclesia re- rum confusio, propter populi affluentiam, ut Tertia, Sexta, Nona et postea missa solemniss usque ad quartam aut quintam horam pomeridianam differ- rantur, quæ circiter hora reus et carcere educitur. Unus cantor in cappa missæ officium inchoat quod musici prosequantur, pauci enim canonici et pauci capellani **149** intersunt, quia viri et feminae illo- rum sedes occupant; sic quisque per ecclesiam va- gatur, et ecclesia strepitu et tumultu resonat, ac gladiis evaginati et armis more castrorum resplen- det. Finita missa statim dicuntur Vesperæ, ut qua- dragesimali tempore.

(256) *Historia: Deus omnium.* Hæc vox in scri- ptoribus de rebus sacris aliquando psalmum signifi-

cat, ut l. III, De Gemma animæ, c. 19. *Historiam* : A sede cum septem thuribus casula induti ante al
Domine, ne in furore tuo, pro pœnitentia canimus; aliquando lectionem, ut Gemma animæ, l. IV, c. 118, De adventu Domini. *Historia*, Clama in fortitudine, non ad Quatuor Tempora, sed ad proximam septimanam Natalis Domini pertinet; aliquando vero responsoria et antiphonas, sic enim habet Radulfus de Rivo proposit. 12. Prænотetur (inquit) quod antiphonæ et responsoria ad unum diem vel observationem pertinentia vocantur historia. Sed sæpissime pro responsoriis accipitur : apud Micrologum, De ecclesiast. observat, c. 54. In octava Paschæ *historiam* : Dignus es, Domine, incipimus; apud Radulfum, De Rivo, lib. De can. observ., proposit. 16. Simili modo servatur *Historia* : Dignus es, et *historia* : Si oblitus. In Ordinario vero Rotomagensi *historia* frequenter pro responsoriis usurpatur, in quo etiam legitur : Et responsorium de *historia*, Deus omnium. Idem sæpe videtur in Ordinario canonicorum S. Laudi Rotomagensis.

(257) *Actus apostolorum legantur*. Ita quoque Ordinarium Rotomagensis ms., p. 2 : In crastino Ascensionis Domini incipiantur *Actus apostolorum*, et legantur de ipsis per hebdomadam tres lectiones usque ad vigiliam Pentecostes. Item in Breviariis 1491 et 1578 legantur usque ad vigiliam Pentecostes quotidie tres lectiones de Actibus apostolorum, excepta Dominica et die octava. Nunc per octavas Ascensionis et Pentecostes leguntur Patrum expositiones in Evangelia.

(258) *Octava hora diei populus ad ecclesiam conveniat*. Scilicet secunda post meridiem, hodie vero quarta hora diei scilicet decima matutina. Ordo lectionum et tractuum in quibusdam immutatus est, cætera ut in Sabbato sancto Paschæ, excepta benedictione ignis et cerei.

(259) *Pax accipiatur*. Ordinarium Rotomagensis ms., p. 113 : Sanctus et Agnus festive, et pax datur. Vide quæ diximus de osculo pacis in observationibus de officio missæ.

(260) **150** *Post Vesperas et Matutinas ipsa die memoriam resurrectionis peragant ad crucifixum*. Nulla post Vesperas et Matutinas hodie processio ad crucifixum, in qua fiat memoria resurrectionis, et in Ordinario Rotomagensi ms. legitur : *Nulla memoria*. Reperitur tamen hæc processio in Breviario Fiscannensi an. 1627 in primis Vesperis.

(261) *Dies octavus ut primus celeberrime agatur*. Nunc autem ritu triplici 2 classis in honore SS. Trinitatis collitur.

(262) *Hymnus a tribus clericis cappatis altare incensantibus inchoetur*. Aliter ecclesiæ metropolitanæ Ordinarium et praxis, nam ternarius numerus ad septenarium jam excrevit non cappatorum, sed casulatorum. Pr.

Hodie in Ecclesia Rotomagensi a septem casulatis et altare incensantibus inchoatur hymnus, qui ab ipsis et a choro alternatim perficitur, ut in Ordinario ms., p. 114, habetur : *Septem presbyteri de majori*

veniant cum diacono et subdiacono revestitis (dalmatica et tunica) et medius presbyterorum incipiat. Deus in adiutorium, et simul incipiant hymnum : Veni, creator Spiritus, et tunc pulsentur omnes campanæ, et dicant totum versum flexis genibus incensando altare. Chorus : *Qui paracletus diceris Septem presbyteri* : *ÿ Tu septiformis*. Chorus : *Accende lumen*. Presbyteri : *ÿ Hostem repellas*. Chorus : *ÿ Per te sciamus*. Presbyteri : *Sit laus Patri*. Finito hymno presbyteri versis vultibus ad chorum (incensando) incipiant antiphonam : *Accipite Spiritum sanctum, et totam finiant, et cantor festive incipiat psalmum* : *Legem pone, et presbyteri interim inter se privatim Tertiam dicant, qua finita recedant*.

B Et feria secunda et per hebdomadam : *Ad Tertiam sacerdos missam cantaturus cum diacono et subdiacono revestitis (amictus, alba et stola) incipiat in choro ante formam* : Deus, in adiutorium, cum duobus thuribus et candelabris, et simul incipiant : Veni, Creator, incensando quandiu versus a parte dicta cantabitur, et sinister chorus finiat dictum versum, dexter chorus alium versum cantet, et sic finiatur hymnus, et sic fiat per hebdomadam alternatim. Ant. Repleti sunt. Cantor incipiat psalmum : *Legem pone, et sacerdos cum diacono et subdiacono sedcant super formam chori*. Finita antiphona dicat sacerdos capitulum : *Dum-complerentur*. *ÿ Spiritus Domini*, etc. Sacerdos dicat : *Dominus vobiscum*.

C Oremus. **151** Deus, qui hodierna die, etc. Finita *Tertia recedant, et cantor incipiat officium missæ*. Iisdem fere verbis hæc leguntur in libro officiali Rotomagensi ms. bibliothecæ Bigotianæ.

(263) *Flores diversi coloris immittantur*. Liber officialis præfatus : *Dum hymnus cantatur altare incensetur, luminaria accendantur, signa pulsentur, et flores de diversis coloribus ad instar charismatum sancti Spiritus desuper chorum sparsim mittantur*. A decena aut circiter annis mos iste tam in cathedrali quam in parochialibus ecclesiis non immerito obsolevit, qui in Ordinario ms., p. 114, sic describitur : *Sequitur Tertia, et dum incipitur*. Veni, Creator, projiciuntur per familiares thesaurarii existentes in deambulatoriis inferioribus turribus ante crucifixum, scilicet inferius, et quantum poterunt infra chorum folia quercuum, nebulae et stuppæ ardentes in magna quantitate, et ad Gloria in excelsis missæ emitent volare versus chorum aves parvas et mediocres, et non magnas, cum nebulis ligatis ad tibiam in competenti numero, et continuabuntur præmissa usque ad Evangelium : et hæc omnia fient ad expensam thesaurarii et capituli æquis portionibus.

(264) *Si alicujus sancti festività evenierit, de sancto cantetur*. Per octavam Pentecostes, si sanctorum festività evenierit, post octavam transfertur.

(265) *Missæ in tertia feria de angelis*. Hodie non dicitur de angelis, sed propria quæ in Missalibus Rotomagensis diœcesis assignatur.

(266) *Epistola legatur* : Vidi ostium, et Erat homo

ex Pharisæis *Evangelium*. Idem habetur in libro officii Rotomagensi ms. bibliothecæ Bigotianæ, et in Missalibus Rotomagensis Ecclesiæ an. 1516, 1527, 1538 et 1576. Hodie legitur Epistola beati Pauli ad Romanos, c. xi : *O altitudo*, etc., et *Evangelium* secundum Mattheum; c. 28 : *Dixit Jesus discipulis suis : Data est mihi omnis potestas.*

(267) *Incipiatur Regum historia et Paralipomenon.* Libri Paralipomenon non leguntur in Ecclesia Rotomagensi, sed tantum quatuor libri Regum usque ad Dominicam proximiorum Kalend. Augusti.

(268) *Liber Tobie et Esdræ.* Esdras non legitur, sed solummodo liber Tobie in tertia Septembris hebdomada, in quarta vero et quinta Judith et Esther.

(269) *Post matutinas tantum Laudes defunctorum.* B In ecclesia 152 cathedrali post nocturnum dicuntur ante Completorium.

(270) *In Vesperis Abbati et Dominicalibus matutinis de cruce cantetur.* In Ordinario ms. canonicorum S. Laudii : *Ab octavo Pentecostes usque ad Adventum Domini in omnibus Vesperis et Matutinis fiat memoria de sancta cruce, nisi in duplicibus festis.* Ad processionem post Vesperas Sabbati nihil de cruce canitur, sed de beata Virgine Maria, licet in Ordinario Rotomag. ms. legatur : *Sequatur processio, antiphona : O crux splendidior. ⁊ Omnis terra. Oratio : Deus, qui unigen.* In Matutinis autem Dominicalibus nulla sit processio extra tempus paschale, nisi intelligas eam quæ post aspersionem aquæ sit immediate ante Tertiam.

(271) *Ultimam benedictio non sequitur.* Id est, oratio super populum, quæ ulterior ultima benedictio dicitur Amalario, lib. iii, cap. 57. Pr.

(272) *Propter Dominicæ noctis honorem.* Hinc constat missam in Sabbatis Quatuor Temporum sub Vespera fuisse celebratam : ob officii enim prolixitatem et sacram ordinationem missa sæpe usque ad noctem Dominicæ protendebatur, quapropter officio vacabant isti dies, et officium Dominicæ in missa desumebatur, ut notant divinatorum officiorum expositores.

(273) *In missa vespertinali quidem hora.* Videlicet circa quintam aut sextam horam post meridiem.

(274) *Ante nonam fieri sacra auctoritate prohibetur.* D In hodiernis ordinationibus non sit ordinum collatio antequam Nona dicatur, sed sex aut septem horis Nonæ officium anticipatur. Admonitionem in ordinationibus clericorum fieri solitam post notas ex ms. codice exhibemus.

(275) *In die vero Dominica episcoporum ordinatio celebratur.* Hujus ordinationis ritum post observationes e ms. codice cathedralis ecclesiæ 700 annorum eruimus.

(276) *In Vesperis binæ et binæ pulsantur campanæ.* Hac die ad Vesperas omnes sicut in Matutinis campanæ pulsantur.

(277) *Responsorium duo cappati canant.* Responsorium a quatuor in cappis, sicut invitorium et

nonum responsorium in Matutinis, canitur; nec cantor in Vesperis, sed duo cantores in cappis ad psalmos regunt chorum. In Matutinis tertium et sextum respons. a tribus in cappis canantur.

(278) *Diaconus cappa indutus cum processione pergat ad pronuntiandum 153 Evangelium.* Cum processione, id est, cum thuriferario et duobus cerosferariis, pergat ad modum processionis, incensato altari. Primus thuriferarius incedit, post duo cerosferarii, quos sequitur diaconus cappa indutus qui lecturus est *Evangelium* in pulpito; quod in omnibus festis triplicibus, tam primæ quam secundæ classis, observatur. In secundo autem, quinto, et octavo responsorii non incensatur altare, neque chorus.

(279) *Omnes clerici pro posse ecclesiæ induantur.* Ad processionem hodie et in festis solemnioribus omnes cappis induuntur pro posse ecclesiæ; immérito vero nonnulli in ea colorum varietatem improbant, cum ecclesia, licet ditissima, tot ejusdem coloris ornamenta suppeditare non possit quot sunt clerici. Attendant illi quod sponsa Christi circumdata sit varietate, et, sicut David propheta regius testatur (*Psal. xlii*), in fimbriis aureis circumamicta varietatibus.

(280) *Clerus, et cui ex populo placuerit, communicetur.* Antiqua Ecclesiæ regula et praxis est ut post communionem cleri populus communicetur; quæ jam in plurimis parochialibus ecclesiis abrogata est. Qua tandem ratione, mihi non compertum est.

(281) *In Nocturnis quatuor lectiones legantur.* Tres solummodo in ecclesia Rotomagensi per octavas leguntur lectiones : ordinarium quoque ms. tres tantum numerat, item breviaria an. 1491 et 1578, etc. Prima lectio dicitur de expositione in *Evangelium*, secunda et tertia de *Sermonibus Patrum*.

(282) *Omnium sanctorum.* Hæc festivitas eodem modo quo assumptio celebratur, excepto eo quod sequitur ex Ordinario Rotomagensi ms., p. 254 : *In isto festo dicuntur benedictiones propriæ. Prima lectio, secunda, tertia, septima, octava, et nona legantur in cappis, cæteræ in superpelliciis. Omnes lectiones de majori sede. Primum responsorium, secundum, tertium, sextum, et nonum in cappis cantentur. Dominus archiepiscopus legat primam lectionem. Primum responsorium tres de majoribus in cappis. Secundum responsorium dominus archiepiscopus, cum eo decanus et cantor in cappis. Tertium responsorium tres de majoribus in cappis. In secundo nocturno, tres de majoribus in cappis (rubeis) R O constantia martyrum.*

(283) 154 *Non dicatur hymnus aut invitorium.* Ordinarium Rotomagense ms. *Matutinæ ita incipiantur. Duo de majori sede regant chorum ut in Vesperis. Ant. Dirige. Psal. Verba mea, etc.* et in Breviariis Rotomag. an. 1491 et 1578 hæc leguntur : *Ad Matutinas, antiphona. Dirige. Non legitur invitorium apud Joannem Beletum, c. 161 de Celebratione officii mortuorum, nec apud G. Durandum, nec apud*

Honorium Augustodun.; libro enim iv Gem. animæ. A c. 116, sic lego : *In officio mortuorum imitatur officia mortis vel sepulturæ Domini, ideoque invitatorium non cantatur, et benedictiones ad lectiones non dantur.* Item nec in rituali Lexoviensi an. 1661 habetur invitatorium in die commemorationis omnium defunctorum et in depositione defuncti, nec in Breviario Parisiensi an. 1557, et Manuali item Parisiensi 1581, nec in Ordinario ms. canonicorum regularium S. Landi Rotomagensis. Hoc invitatorium D. Franciscus a Joyosa Rotomagensis archiepiscopus in Manuali Rotomag., an. 1612, primus instituit, et successor ejus D. Franciscus de Harlay I in Breviario Rotomagensi anno 1618 edito.

(284) *Duo regant chorum.* Cantor chorum regit : a duobus in cappis Graduale canitur, a duobus item cappatis Tractus; sed in ecclesia cathedrali a quatuor cantatur, quia in ea more triplici missa celebratur.

(285) *Horæ diei nullomodo prætermittantur.* Hinc et inferius apparet quod tunc in Ecclesia Rotomagensi præter officium mortuorum officium de die diceretur, ut in Breviario Romano hodie observatur; quod etiam confirmant verba sequentia : *Has serialiter dictas agenda mortuorum festiva sequatur.*

(286) *In Completorio.* De secundis Vesperis et Completorio mortuorum nulla fit mentio in ordinariis mss., nec ullum breviarium Rotomagense assignat.

(287) *Festivitas natiuitatis S. Joannis Baptistæ, etc.* Festivitates S. Joannis Baptistæ, et passionis SS. Petri et Pauli, et S. Michaelis in mense Septembri ritu triplici 2 classis per totam diocesim celebrantur, ut festum SS. Trinitatis.

(288) *Invitatorium in Matutinis a tribus clericis cantetur.* In festis triplicibus a quatuor, in duplicibus et semiduplicibus a duobus in cappis in medio chori, in simplicibus et feriis ab uno in stallo suo in superpellicio canitur invitatorium, 155 nunquam a tribus in Ecclesia Rotomagensi.

(289) *Dies octavus ut Dominica celebretur.* Nunc ritu duplici colitur.

(290) *Dedicatio sancti Michaelis in mari.* Quæ et festivitas S. Michaelis in periculo maris, in antiquo ecclesiæ metropolitanæ Martyrologio nuncupatur die 16 Octobris. Ejus autem veneratio etiam ad externos transiit. In concilio enim Oxoniensi apud Anglos celebrato an. Christi 1222 recensetur inter festa a rectoribus Ecclesiarum et capellanis in obsequio divino et laude celebranda cum interdictione minorum operum servilium. Pa.

(291) *In Vesperis et Matutinis chorus non regatur.* In his Vesperis et Matutinis chorus a duobus cappis indutus regitur, sed ad Te Deum altare non incensatur.

(292) *Officium cum Laudibus et Sequentia celebretur.* De istis Laudibus nihil fit in Ecclesia Rotomagensi, Sequentias tantum in festis triplicibus retinuit cathedralis ecclesia.

(293) *Matutina non dicatur.* Officium nocturnum pariter et diurnum de istis sanctis agitur in diocesi Rotomagensi.

(294) *Romani, Audoeni.* Cum auctoris scopus fuerit librum hunc non in unius metropoleos sed totius provinciæ u. um exscribere, nemo miretur si præcipuos Ecclesiæ nostræ tutelares in infimam sanctorum classem redegerit, multaque præterea vel omiserit, vel obiter perstrinxerit, ad peculiare ejusdem ecclesiæ cærimonias pertinentia, quorum notitia peti potest ex Ordinario. Cujusmodi sunt solemnes Dominicæ Palmarum, et ascensionis processiones, ac S. Audoeni festivitas, Joannis tempore (ut ex ejus Historia constat) celeberrima: Quod hic consulto notatum volumus, ne quis inde sugillandorum rituum nostrorum occasionem arripiat. Pa.

Festum S. Romani civitatis Rotomagensis patroni et archiepiscopi ritu triplici in ecclesia observatur, non item in populo qui totus negotiationi et deambulationi hac die incumbit, ita ut ecclesia jure merito luceat eo quod non sint qui veniant ad solemnitatem. Concilium Rotomagense anno 1581, præsidente Carolo Borbonio archiepiscopo Rotomagensi et S. Romanæ Ecclesiæ cardinali, de cultu divino in genere, art. 4 et seq. de istis nudinis et mercatibus publicis in diebus festis maxime conqueritur, et rebelles 156 excommunicatione plectit. Festum vero S. Audoeni Rotomagensis item archipræsulis ritu duplici celebratur per totam diocesim, solemniter autem et triplici more in ecclesia S. Audoeni propria canonici cathedralis ecclesiæ celebrant, ad quam eo die fit processio ex cathedrali ecclesia, quæ post observationes nostras in ordine processionum est extrema.

(295) *Responsorium a duobus clericis absque cappis cantetur.* In Sabbatis per annum quando in Vesperis habetur responsum, scilicet in Adventu, et a Septuagesima usque ad Trinitatem, a duobus in cappis canitur, similiter in omnibus Dominicis invitatorium.

(296) *In Matutinis una tantum antiphona cantetur.* Nunc antiphonæ novem super psalmos canuntur, excepto tempore paschali.